

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author

LA CONSTRUCCIÓ DE LA MUNTANYA DE MONTJUÏC

Tesi Doctoral
Estanislau Roca i Blanch

Director: Joaquim Sabaté i Bel

Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori. ETSAB U.P.C.
Barcelona, abril de 1993

R. 31141

ÍNDEX

	pag.
- PREÀMBUL.....	4
- RESUM I CONCLUSIONS.....	8
- CAPÍTOL I. EMMARCAMENT TERRITORIAL.....	28
- CAPÍTOL II. LA MUNTANYA SAGRADA.....	43
Montjuïc. Els primers poblements.....	43
Montjuïc a l'edat mitjana. La necròpolis dels jueus i el culte dels cristians...	48
La construcció dels primers elements de defensa.....	59
- CAPÍTOL III. MONTJUÏC. TERRITORI MILITAR.....	70
La construcció del castell i de les fortificacions (patrimoni militar).....	70
- CAPÍTOL IV. L'APROFITAMENT DE LA MUNTANYA DE MONTJUÏC.....	107
Montjuïc, una gran pedrera.....	107
Evolució històrica de l'explotació de les pedreres.....	113
Apunts geològics de les pedreres de Montjuïc. Les raons de l'explotació.....	140
El sistema d'explotació de les pedreres.....	151
El procediment administratiu i el tràmit per l'obtenció de l'autorització.	
El control militar.....	169
Les pedreres de FOCSA. i les propietats de l'empresa a Montjuïc.....	173
Després de l'explotació.....	185
Fitxes de les pedreres més significatives.....	194
L'aprofitament agrícola.....	263
Les galeries o refugis de Montjuïc.....	269
El cementiri.....	281

	ANNEX 1 DEL CAPÍTOL IV. Plànol de situació de les fites col·locades a la zona del castell de Montjuïc que marquen la línia límit d'exploració de les pedreres, aprovada per Reial Ordre de 17 de febrer de 1883.....	285
	ANNEX 2 DEL CAPÍTOL IV. Expedient de sol·licitud de permís per a continuar explotant una pedrera, instada per Antonio Piera Sagués.....	286
	ANNEX 3 DEL CAPÍTOL IV. Expedient promogut per Antonio Piera Sagués, sol·licitant construir un cobert a la segona zona polèmica del castell de Montjuïc.....	292
	ANNEX 4 DEL CAPÍTOL IV. Expedient de sol·licitud d'ampliació del límit de la zona d'exploració de les pedreres.....	299
	ANNEX 5 DEL CAPÍTOL IV. Expedient d'una obra irregular amb ordre d'enderroc.....	311
- CAPÍTOL V.	L'OCUPACIÓ RESIDENCIAL DE LA MUNTANYA.....	317
	Un episodi singular: el tractament de la muntanya en els projectes d'Eixample.....	317
	Els projectes d'urbanització residencial de la muntanya.....	339
	Les barraques de Montjuïc.....	391
	Els barris del port.....	421
	ANNEX 1 DEL CAPÍTOL V. De la memòria manuscrita del "Anteproyecto de Paseos y Urbanización Rural de la Montaña de Monjuich" de Josep Amargós. Març de 1894.....	432
	ANNEX 2 DEL CAPÍTOL V. Instància de "La Asociación General de Propietarios de la Montaña de Montjuich", presentada el 5 de març de 1908 a l'Ajuntament de Barcelona en relació a les modificacions que es volien introduir a l'"Anteproyecto de Paseos y Urbanización Rural de la Montaña de Montjuich" de Josep Amargós.....	434

At men pitlot Igvasi

- CAPÍTOL VI.	DE LA MUNTANYA MILITAR AL PARC DE LA MUNTANYA.....	445
	La recuperació popular de la muntanya.....	445
	Muntanya i ciutat.....	455
	Els jardins de Montjuïc.....	475
	La primera gran transformació: de l'Exposició de les Indústries Elèctriques a la gran Exposició Internacional de 1929.....	487
	La segona gran transformació: del Pla Comarcal a l'Anella Olímpica.....	521
	La utilització actual de Montjuïc. Actuacions pendents i temes irresolts.....	537
	 ANNEX 1 DEL CAPÍTOL VI. Expedients d'adquisició de finques de Montjuïc. Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona.....	 581
	 ANNEX 2 DEL CAPÍTOL VI. Croquis de camp pel replanteig de l'eix del Passeig "K". J. Amargós. Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona.	 587
	 ANNEX 3 DEL CAPÍTOL VI.....	 594
	1. Seqüències en l'evolució del viari a la muntanya.....	595
	2. Seqüències en l'evolució de les edificacions a la muntanya.....	607
	 ANNEX 4 DEL CAPÍTOL VI. La nova accessibilitat a Montjuïc.....	 614
- EPÍLEG.	Per un altre Montjuïc.....	636
- Institucions consultades.....		640
- Llibres consultats i articles de diari.....		641

PREÀMBUL

L'estudi d'un tema tan proper a la nostra cultura urbana com és Montjuïc, resulta ja de per sí força atractiu, però a més, ha tingut per a mi un interès afegit per haver pogut experimentar molt directament en els darrers anys la segona gran transformació urbanística de la muntanya, la que l'ha modelat per als esdeveniments del 92.

Les muntanyes no són tan sols elements orogràfics neutres, accidents tectònics determinats per la dinàmica de plaques. Són quelcom més. La meva infància es veié embolcallada per la presència permanent de les muntanyes. Muntanyes que abriguen els pobles, que els configuren, donen caràcter i identitat, alhora que, assolint-les, esdevenen talaies privilegiades que obren horitzons i redimensionen les nostres mesures i proporcions habituals.

Entre els meus records d'infant una imatge de Montjuïc em quedà fixada. Un dia de juliol de 1.965 vaig venir a Barcelona amb el meu pare. Un amic seu, per cortesia i perquè jo visitava per primera vegada la ciutat comtal, ens organitzà un circuit turístic, on naturalment no hi podia faltar la muntanya de Montjuïc i el seu castell. Vaig restar bocabadat al contemplar Barcelona des del cim: mai no havia vist una ciutat més gran que Tarragona. M'impressionaren tant la muntanya com les perspectives que s'obrien des d'ella. Però m'impressionà alhora una imatge insòlita: un vell i majestuós estadi esportiu, totalment compartimentat amb envans de maó, partit a trossos, en petites cel·les-habitatge unifamiliars, curull de gent. Extramurs, un mantell heterogeni, una autèntica ciutat de barraques s'estenia muntanya amunt, fins gairabé el castell, en tant que muntanya avall s'aturava de cop prop d'uns penya-segats esglaiosos. Al peu d'aquests, uns camions i màquines excavadores removien una terra fosca que exhalava una olor forta i agra que embrutava aquella visió tan bucòlica de les muntanyes de ponent entre la calitja i el color blau de la mediterrània. "Això són les escombraries de Barcelona" em digué l'amic del pare al veure la meva cara de perplexitat i la ganyota de fàstic. "Aquí les colguen, en aquests forats que fa molt temps van obrir els nostres avis."

Anys més tard, quan vaig venir a Barcelona a estudiar, una estranya tirada em duia a visitar Montjuïc. Hi anava sovint, aprofitant qualsevol oportunitat. Però va ésser a l'acabar la carrera quan vaig començar a gaudir més intensament de la muntanya. Un amic, em va animar a pujar

preàmbul

a l'estadi. Pagavem cinc pessetes i teniem dret a córrer a la pista de cendra i a dutxar-nos amb aigua glaçada, després d'una excursió insòlita que, a través d'un túnel sòrdid, ens menava a uns vestidors totalment obsolets i que queien a trossos.

Més endavant, l'any 1.984, en una reunió de coordinació a la Corporació Metropolitana, vaig conèixer un company, que treballava amb l'equip guanyador del concurs de l'Anella Olímpica. Estavem discutint la rasant d'un carrer nou entre l'avinguda de l'Estadi i el carrer del Segura. Ell defensava una rasant i jo una altra. A l'assegurar-li, per refermar la meva postura, que em coneixia el terreny perfectament doncs hi corria sovint, ell em contestà exactament el mateix. L'endemà de bon matí tots dos arribarem a un acord sobre la rasant, corrent sobre el terreny. Aquell dia nasqué una amistat i part de l'equip que entrenant i reflexionant simultàniament ha presenciat i treballat activament en la transformació de la muntanya. Hores i hores de feina, quilòmetres i quilòmetres de gaudi; sol, pluja o neu; silenci en la muntanya o soroll al tornar al despatx; albades, migdies o capvespres. Montjuïc era ja part de la meva vida!

Un dissabte glacial de febrer de 1.986, de bon matí, corriem pel que havia sigut la pedrera Ballarona. Ens aturarem astorats. Sota els nostres peus per unes escletxes i forats emergien unes fumeroles, talment es tractés d'un volcà actiu. L'olor agre, però, de brossa cremada i metà ens donà la resposta: era la combustió interna de la muntanya, dels milers i milers de metres cúbics d'escombraries enterrats! Em vingué la imatge de 21 anys enrera: Qui sap si eren aquelles mateixes que havia vist enterrar!

L'any 1.987 s'incorporà a la colla un altre company. La seva irrupció va ser fonamental tant en l'aspecte esportiu com en el que aquí m'ocupa: l'estudi de Montjuïc. Amb ell varem aprofundir no tan sòls en el reconeixement de Montjuïc sinó també el de molts indrets de Barcelona i de part de l'àrea metropolitana. Passa a passa, en una feina pacient de recerca i seguiment constant, descobriem nous aspectes de la ciutat en contínua transformació, estudiant-los i discutint-los, tot cercant els recorreguts de major interès, més enllà de l'esportiu. En aquells matins es plantà la llavor d'aquest treball. La metodologia del nostre lleure esportiu, em sensibilitzà a encetar un nou camí: ¿per què no començar-lo per Montjuïc... que tant em captivava, que tant m'intrigava, i que tant a prop tenia? Sí, Montjuïc, de qui coneixia tantes dades però que, de ben segur, m'en amagava tantes més! ¿Per què no fer encetar un diàleg entre la muntanya i la ciutat, deixar-les parlar des de la nit del temps quan els ibers passejaven per la costa fins avui, el 1.993? Escrustar les seves canviants relacions i com espectador actiu, privilegiat, anar-ne

prenent notes i elaborant conclusions.

Uns anys abans ja havia tingut una bona oportunitat d'encetar aquest estudi quan en col.laboració amb en Lluís Cantallops, havíem elaborat el Pla d'Ordenació de la Muntanya de Montjuïc i les primeres anotacions olímpiques, que recolliria i ampliaria posteriorment l'equip de l'organització dels Jocs de 1992.

Quants entrenaments no han estat sinó veritables i intenses sessions de treball, com per exemple quan l'any 1.989 el COOB ens encarregà a tots tres companys el disseny del circuit de la marató olímpica i, sobretot, cercar un camí nou d'accés a l'Estadi en el si de la muntanya de Montjuïc.

Tornant ara la vista enrera, vull agrair l'ajut de tots els qui han fet possible que aquest treball hagi arribat fins aquí. Al Joaquim Sabaté per haver-me animat a dedicar-me finalment a l'estudi d'aquesta muntanya, per la seva exigència contínua, i pel seguiment crític que m'han ajudat a estructurar i clarificar el treball. Al Joan Puig Pey per la seva precisió en les dades i troballes insòlites. Per la paciència que ambdós han tingut, quan en el nostre lleure compartit expressava els meus neguits.

Als meus companys de despatx, la Silvia Julian, en Jordi Bosch, en Pablo Erlandsen, en Jaume Cases, en Jordi Franquesa i en Josep Herrero, per la seva col.laboració en el procés de recerca i confecció de documents i a la meva germana Mª Dolors per la correcció d'estil.

A l'amic Lluís Permanyer que em va obrir amablement el seu interessantíssim arxiu.

Als responsables de les Biblioteques del Col.legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona i de la Biblioteca Central de Catalunya.

Als responsables de l'Arxiu Militar del Castell de Montjuïc, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, dels Arxius Administratius, dels Serveis del Plànol de la Ciutat de l'Ajuntament de Barcelona, de l'Arxiu Històric del COAC., i de l'Arxiu de Foment d'Obres i Construccions.

Agraïment especial a Antoni Piera i Mas, qui durant tants anys va estar al front de l'explotació de les pedreres de FOCSA. A Salvador Piera i Serra, Santiago Sardà i Argilagós, Joaquim Pascual i Carlos Framis, tots ells de FOCSA, per haver-me facilitat dades de gran valor que m'han permès verificar i il.lustrar les hipòtesis de treball.

Finalment vull també agrair als meus companys del Departament de Urbanisme de l'ETSAB que m'han animat en l'elaboració d'aquest document i al Lluís Cantallops pel seu mestratge.

preàmbul

I sobretot a la meva família. A la Leonor, pel seu recolzament tant moral com material i per la seva comprensió i paciència. I als meus fills, Estanis, Jofre i Raimon que han hagut de patir els meus neguits i estats d'humor variable i, sobretot, les llargues hores d'absència.

RESUM I CONCLUSIONS

L'objectiu central d'aquest treball rau en l'estudi del procés de construcció física de la muntanya de Montjuïc, en l'explicació d'aquesta com a suma de decisions projectuals i en la relació de la muntanya amb la ciutat de Barcelona.

Montjuïc que ha tingut un paper decisiu en la formació de la ciutat i en la seva història, ha experimentat alhora uns canvis morfològics importants en tant s'hi anava extraent la pedra per bastir la ciutat, o en tant s'hi establien altres usos o aprofitaments com les fortificacions, els conreus o la urbanització, que anaven modelant la muntanya.

Amb els canvis de forma, també ha canviat la consideració que la muntanya ha tingut des de la ciutat. La manera de mirar la muntanya o d'aprofitar-la ha sigut també ben diferent al llarg del temps.

Una lectura de l'actual Montjuïc està plena de preguntes i d'incògnites. Per una banda veiem assentaments residencials ben diferents a les faldes de la muntanya. En un vessant eixamples suburbans, en un altre edificis aïllats, polígons d'habitatges combinats amb edificacions que segueixen l'alineació del vial i edificacions industrials. Al mig de la muntanya no fa pas massa temps, la nota dominant era el barraquisme.

Observant carrers i avingudes, sorgeix la intriga sobre algun traçat. Sobta l'alè sòrdid del cementiri en contrast amb la imatge de frescor i esplai del parc.

La presència dominant del castell al cim, també és motiu de moltes incògnites sobre de quina manera pot haver condicionat el destí, l'aprofitament i l'ús de la muntanya durant els tres segles i mig de la seva existència i de com la seva ombra alhora pot haver controlat i qüestionat la relació de la ciutat amb la muntanya.

Moments brillants com demostren la urbanització de l'Exposició del 29 i la dels JJ.OO. del 92 han marcat molt decididament uns vincles de relació, en contrast amb els períodes de domini i control militar.

Una muntanya en la que no fa un segle, l'Ajuntament de Barcelona no hi tenia cap propietat, ha passat a ésser, excepció feta dels barris, gairebé totalment del seu patrimoni.

Tot plegat i més, són raons de pes perquè s'hagi encetat l'estudi a fons per a poder verificar aquests temes i al final arribar a suggerir actuacions o propostes que puguin afavorir la integració

definitiva de la muntanya en una bona conjunció urbana amb Barcelona com el seu gran parc equipat central.

L'àmbit d'estudi és la muntanya físicament definida en la seva trobada amb el pla, estenent-se fins els grans eixos viaris que avui l'envolten: la Gran Via de les Corts Catalanes, l'Avinguda del Paral·lel, la Ronda del Litoral i el Passeig de la Zona Franca. Aquest és l'àmbit de referència del treball, però no cal dir que en la discussió d'alguns dels temes, s'ampliarà o es reduirà convenientment per fer més entenedora l'explicació i les deduccions.

El treball pretén concretar-se en els següents objectius generals:

- Explicar el procés de construcció física de la muntanya, descobrint el que la història ha tapat de Montjuïc, i així poder entendre millor les coses que avui romanen.
- Plantejar l'estudi a partir de l'anàlisi morfològica i la lectura dels plànols topogràfics, dels projectes i de diversos documents, en diferents períodes, per fer entenedor com a vegades s'han condicionat irreversiblement moltes actuacions per iniciatives anteriors.
- Entendre com la presència militar i l'ombra del castell han sigut decisius impedit una explotació i urbanització que condicionés de manera molt diferent el destí final de la muntanya.
- Explicar la transcendència del parcel·lari previ i la força i pressió de la propietat privada en les operacions d'urbanització suburbana.
- Explicar la muntanya com una suma de decisions de caràcter projectual. Cal dir que la construcció del castell, els forats resultants de l'explotació de les pedreres, l'execució d'una via o un jardí... es podran entendre com a decisions claus. L'estudi es basa en l'anàlisi dels projectes i documents històrics, i en valorar determinades opcions de projecte com a resultat d'altres decisions prèvies...
- Establir referències puntuals del que ha representat l'existència d'una muntanya en altres ciutats o actuacions urbanístiques.
- Valorar com s'ha iniciat la recuperació de la muntanya per la ciutat, entenent que contribueixen a la recuperació aquells projectes, accions o decisions que reforcen les relacions entre elles i estan dirigits en la consideració plural de la utilització de la muntanya com un gran parc equipat per a la ciutat.
- Analitzar quins projectes afavoreixen la recuperació i quan la ciutat fa seva la

muntanya.

- Esbrinar que hi manca a Montjuïc per reforçar la seva integració a la ciutat.

Així com els primers objectius estan orientats a la reconstrucció de la història de Montjuïc, els darrers tenen un caràcter eminentment propositiu.

Al llarg del treball s'ha procedit a l'elaboració gràfica de diversos documents que són claus en la discussió i l'exposició dels arguments i sense la seva aportació no es farien tan evidents les afirmacions i conclusions a les que s'arriba.

El treball s'ha dividit en sis capítols ben diferenciats que són:

CAPÍTOL 1 Emmarcament territorial.

CAPÍTOL 2 La muntanya sagrada.

CAPÍTOL 3 Montjuïc. Territori militar.

CAPÍTOL 4 L'aprofitament de la muntanya.

CAPÍTOL 5 L'ocupació residencial de la muntanya.

CAPÍTOL 6 De la muntanya militar al parc de la muntanya.

Amb aquesta estructura per capítols s'entra en l'estudi i exposició de cadascun dels temes referits, en la línia dels objectius de la tesi abans enunciats. Per fer més àgil l'exposició dels temes, s'ha procedit a estructurar algun dels capítols en diversos apartats i al final de cada capítol s'han incorporat aquells annexos que es referencien al llarg del seu contingut.

S'ha dedicat el primer capítol a l'emmarcament territorial, per presentar la condició geogràfica de Montjuïc, i la seva forma originària, perquè així es permet fer més entenedores les opcions que sobre el projecte de la muntanya s'estudiaran i les hipòtesis de la seva interpretació.

Els altres capítols tracten temes diferents i estan ordenats amb un cert fil cronològic.

Així i per fer més clara la lectura i la divisió del treball, a continuació es fa una presentació d'allò que en cada capítol es considera rellevant esbrinar, la justificació dels temes tractats, i les conclusions a les que s'ha arribat.

En el capítol de l'emmarcament territorial es descriu la muntanya dins del context metropolità i es presenten una sèrie de plànols elaborats expressament per restituir la lectura de la topografia original de la muntanya, despullada dels accidents i construccions que l'han emmascarat.

El rigor del treball topogràfic elaborat per Ildefons Cerdà el 1855, ha permès confegir els esmentats plànols amb una notable precisió, si es té a més a més en compte que la forma de la muntanya aleshores estava encara poc remoguda i gairebé sense edificacions.

Cal entendre que els documents gràfics anteriors a 1855 no gaudien de la precisió del de'n Cerdà, però les dades puntuals que aporten han servit per establir aproximacions en els arguments i deduccions al llarg del treball que es presenta.

La descripció a partir dels orígens de la forma i la interpretació dels canvis morfològics més importants, es pot fer a partir d'una metodologia de treball basada en el creuament i superposició dels diferents plànols topogràfics que són representatius de determinades etapes trascendentals en la construcció de la muntanya. D'aquesta manera i amb la cura de la identificació de les modificacions, és quan es pot donar fermesa a altres informacions que d'antuvi no provenen directament de fonts gràfiques.

Així al llarg del treball es fan servir habitualment uns documents que es consideren bàsics per mostrar els canvis morfològics més significatius. Aquests documents, a més del topogràfic de Cerdà, són: un plànol de la Comandància d'Enginyers de 1881 que coincideix amb el moment de màxima explotació de les pedreres a Montjuïc; el plànol topogràfic de Vicente Martorell de 1929-1935 que permet identificar la primera gran transformació de Montjuïc amb la urbanització de l'Exposició Universal del 1929, un plànol restituit del vol americà de 1956-1957, el qual permet comprovar el pes específic de la urbanització marginal a la muntanya, així com les modificacions topogràfiques i dels altres elements construïts; el plànol topogràfic de 1976 que indica l'estat de fet de Montjuïc abans de la segona gran transformació urbanística, la dels Jocs Olímpics de 1992, la qual es recull en un altre plànol actualitzat.

Fer aquesta lectura paral·lela, és una manera de poder verificar millor no només els canvis, sinó també aquelles decisions projectuals que els precedeixen i poder tipificar allò que és trascendental per cada etapa.

En el capítol de la muntanya sagrada es posen de relleu les característiques singulars del lloc i les raons per haver acollit els primers assentaments humans de Barcelona. La singularitat per la defensa, l'atractiu de les seves panoràmiques i el domini territorial en són uns clars motius.

Montjuïc havia sigut un illot dins del mar i per l'aportació de sediments poc a poc es va unir a la terra ferma i es va formar el pla de Barcelona. Aprofitant la rada situada a ponent de la muntanya, s'establí el primer port natural. Aquesta situació permeté la protecció dels temporals de llevant i fou aprofitada pels primers pobladors establerts a la vora.

Si les condicions de defensa i domini visual justifiquen la presència dels primers pobladors a dalt de la muntanya, les millors condicions de comunicació i transport que ofereix el pla, són motius en canvi, que justifiquen que la muntanya es buidés després. Així, ja en el Montjuïc medieval, solament s'hi trobaven els enterraments dels jueus, amb coexistència amb esglesioles i ermites cristianes. La situació al vessant nord-llevant de la majoria de les ermites, dominant visualment tota la ciutat i la distància gairebé regular entre elles, permet suposar una certa lògica de la seva localització.

A Montjuïc, malgrat considerar-se encara una muntanya llunyana, ja s'hi apropaven camins, i algun gravat mostra com les funcions del lleure i les passejades anaven prenent importància. També se'n té constància de l'activitat agrícola en aquell període. Es fa una presentació dels elements construïts i les fites més significatives d'aquella època, amb els camins més importants. La rellevància territorial i els atributs del lloc seran condicions en l'elecció de l'emplaçament de les primeres construccions de defensa, com la del castell del port i la de la torre del guaita; aquesta última emplaçada al cim, per abastar estratègicament el màxim domini visual del territori.

Pel que fa al capítol tercer, dedicat al Montjuïc militar, s'intenta presentar el procés de construcció de les fortificacions, remarcant una vegada més, les condicions qualitatives del lloc pel domini visual i territorial i el que suposa la seva influència. Tanmateix s'intenta exposar aquelles imatges representatives dels diferents episodis de la història militar de Montjuïc, ja sigui en els moments més tensos, en els que les batalles anulen les altres activitats a la muntanya o els períodes més calmats en els que simptomàticament apareixen a la muntanya les activitats agrícoles, es fan nous camins que apropen el ciutadà a Montjuïc, i la muntanya esdevé un lloc d'esbarjo.

En resum, es pot dir que la presència militar a la muntanya pren un absolut protagonisme des de la construcció del castell el 1639. A partir d'aquest moment la història de Montjuïc anirà molt estrictament lligada a la història política de Barcelona. Es pot pensar en un canvi de visió de la muntanya des de la ciutat.

L'ombra del castell s'imposarà en el control de la muntanya i en tots els seus usos. Les Ordenances Militars de Carles III de 1768 establiran una prohibició pel que fa a l'edificació a la muntanya. Aquestes ordenances es regularan més tard amb la fixació de les zones polèmiques, amb una pròpia reglamentació per a cada zona. Les mateixes ordenances s'aniran modificant, perdent cada vegada més la seva importància. Val a dir que l'ocupació militar i l'ombra del castell va encetar una aversió de la Barcelona oprimida vers la muntanya de Montjuïc, però el fet que avui poguem disposar d'un parc de la seva entitat, es deu en bona part a la resistència dels militars a perdre el seu control a la muntanya, davant la pressió dels propietaris del sòl, per tal d'explotar les pedreres o urbanitzar i edificar.

La ciutat controlada i bombardejada des de Montjuïc respon negativament a aquesta muntanya quan deixa de ser-ho i durant molt de temps resta oblidada pel ciutadà i serveix exclusivament pel seu aprofitament i per una ocupació aliena a un bon establiment. La muntanya serveix per abocar-hi allò que la ciutat rebutja i es treu de sobre: el cementiri, les escombraries, els edificis mal posats, ... en comptes d'ordenar-la per afavorir una harmònica relació entre elles dues.

El capítol de l'aprofitament de la muntanya és potser en el que s'ha estès i aprofundit més pel seu pes determinant en la configuració de la muntanya. Les pedreres com a grans protagonistes dels canvis morfològics de Montjuïc són motiu principal d'estudi. L'activitat de l'exploració de les pedreres de Montjuïc existeix des de molt abans dels romans, però fins que aquests construeixen el port no es produeix de manera massiva. És una activitat que no es perdrà, i tindrà el moment de màxima explotació, a finals del segle passat, coincidint amb un fort creixement de l'Eixample de Barcelona. Montjuïc apareix com una gran pedrera per bastir la ciutat que creix als seus peus i l'abusiva explotació genera grans forats, esvorancs i penya-segatés que condicionaran la muntanya irreversiblement.

Dins del capítol es fa una exposició geològica de la muntanya i de les qualitats de la pedra de Montjuïc. També es fa referència a les raons de l'exploració, ja sigui per la riquesa de la

pedra, ja sigui per la proximitat o per la necessitat. S'explica també, el sistema d'explotació de les pedreres i la tècnica de treball de la pedra.

En el treball es vol fer evident com aquest gran canvi morfològic que s'origina per l'explotació de les pedreres, condicionarà molt directament les posteriors decisions, estudis i projectes que es formularan a Montjuïc. Per aquesta raó s'ha confegit una sèrie de plànols partint de la topografia inicial i redibuixant, per diferents èpoques significatives, l'estat de les pedreres en ordre al nivell d'explotació de cadascuna de les etapes estudiades. La documentació de les caixes de la Comandància d'Enginyers de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de l'arxiu de l'empresa Foment d'Obres i Construccions S.A., principal propietària i explotadora de les pedreres de Montjuïc, ha sigut valuossíssima i imprescindible per a poder concretar moltes dades i fer una explicació exhaustiva del procés d'aquesta activitat. Tant els documents gràfics com els escrits, una vegada contrastats amb la resta de la informació bibliogràfica o amb els altres documents gràfics que s'han elaborat especialment per aquesta finalitat, han permès poder arribar a concloure que la urbanització de la muntanya avui té un tractament heterogeni i està íntimament relacionat a la dificultat de la topografia transformada per l'activitat extractiva i pels posteriors abocaments als sectors de ponent i migdia.

Així es posen de manifest els grans canvis morfològics en les diferents etapes en el conjunt de la muntanya i per cadascuna de les pedreres, per poder valorar millor la idoneïtat dels projectes o intervencions posteriors. D'aquesta manera també es facilita una lectura molt més evident de l'estat actual de Montjuïc, emmascarat per actuacions urbanístiques de tota mena. És a dir, hi ha una marcada relació entre l'actual configuració topogràfica i l'estat en que l'explotació de les pedreres va deixar la muntanya.

Apareixen grans esvorancs en totes les pedreres del vessant nord i en les pedreres Safont, del Borinot, del Sot de Migdia i del Fossar, que malgrat els projectes i intervencions que s'hi han fet, encara deixen veure les velles ferides de l'explotació. En altres pedreres de la part del vessant de ponent i migdia, el posterior abocament d'escombraries ha amagat aquells grans forats. Una evident condició projectual que va imposar la topografia modificada per l'explotació de les pedreres es pot apreciar en l'opció de traçat del passeig principal de l'Exposició, que Amargós va fer passar per l'estret coll que romanía entre les pedreres de Safont i Fuxarda i així va poder possibilitar la relació entre les seccions de la part baixa i la part alta en que es dividia l'Exposició. A la pròpia Anella Olímpica, les escombraries que amagaven la topografia modificada per l'antiga

pedrera Ballarona varen ocasionar un canvi de l'emplaçament inicial de l'edifici del Palau d'Esports, en direcció a llevant, fins trobar un subsòl més adequat.

També es fa referència al procediment administratiu i als tràmits seguits per obtenir-ne la llicència davant l'autoritat militar, fent esment al control que hi havia.

A mesura que es van deixar d'explotar les pedreres, s'hi varen realitzar diversos processos d'adequació, cercant-hi usos alternatius. Des de l'excel·lent reutilització de la pedrera de Machinet, com a tel·lè de fons del Teatre Grec projectada per J.C.N. Forestier i R. Raventós a l'esmentada utilització de les pedreres del vessant de ponent i migdia, aprofitant els grans esvorancs per abocar-hi les escombraries de Barcelona, n'hi ha hagut de tota mena.

En alguns casos, des de que s'ha acabat l'explotació fins avui, hi ha hagut diferents usos. Aquest és el cas de la pedrera de la Fuxarda, en la que primerament s'hi col·locà un parc d'atraccions, més tard un camp d'atletisme i finalment un camp de rugbi i un gimnàs. El propi Carles Buigas, l'enginyer de la font màgica i de la cascada monumental de l'Exposició del 1929, hi va projectar el "Teatre Integral d'Aigua-Llum-Música" aprofitant aquell emmarcament insòlit que la vella pedrera havia deixat.

Llegint un plànol de Montjuïc amb la superposició del perfil i l'ocupació de les pedreres en planta, hom pot identificar encara avui, malgrat la gran transformació de la urbanització i l'emascament pel nou ús, les emprentes d'aquella activitat del passat.

Finalment, s'han elaborat fitxes de les principals pedreres, en les que es representa la topografia prèvia a l'explotació, el desmunt o modificació de la topografia originària en plena explotació indicant la seva ocupació l'any 1929, el tall geològic, els projectes que s'hi han fet o els usos que s'hi han establert i l'estat actual.

La relació muntanya-ciutat que passa per l'aprofitament de la matèria prima de les pedreres i per les activitats agrícoles que s'hi desenvolupen, més endavant, a partir de mitjans del segle passat comença a canviar, caracteritzant-se cada vegada més per l'ocupació residencial.

En el capítol cinquè s'estudien els diferents tipus d'assentaments, temptatives i projectes d'ocupació residencial que cronològicament es plantegen o materialitzen a Montjuïc, fent una valoració del que representen.

Es dedica un apartat a l'episodi singular del Concurs de l'Eixample, en el que es presenten els principals projectes i la manera com es tracta la muntanya, posant de manifest la gran

oportunitat perduda en excloure Montjuïc de l'àmbit del Concurs. Era un bon moment per projectar la muntanya, encara verge, cohesionada amb la ciutat en un projecte unitari i una gran oportunitat per entendre i posar de relleu urbanísticament els seus valors per a la nova ciutat dibuixada. Malgrat estar exclòs Montjuïc de l'àmbit de l'Eixample, algun concursant va presentar a tall de suggeriment alguna temptativa d'ordenació al peu de la muntanya, com en el cas de Rovira i Trias, Soler i Glòria i Fontseré, en que apareix en els seus dibuixos una dàrsena entre el Raval i la muntanya i la temptativa d'edificació puntual amb la definició d'un possible accés lligat a l'Eixample que proposaven.

S'analitza una proposta d'urbanització de la muntanya atribuït a Ildefons Cerdà, que és una de les primeres temptatives clares de la voluntat d'arribar a ocupar la globalitat de la muntanya per a un ús residencial. De l'anàlisi de les rasants de les principals vies de l'esmentada proposta, es detecten uns pendents molt pronunciats, raó per la qual segurament el treball es va concretar en un simple estudi.

Amb l'execució de les obres del projecte d'ampliació i abrigo de Josep Rafo, de 1874, es va consolidar un element determinant en el procés de creixement i modernització del port. Coincidint també, amb l'alliberament dels sòls de la tercera zona polèmica del castell (suprimida per Ordre del Regent del Regne de 28 de juny de 1869), es varen obrir expectatives de desenvolupament residencial, i industrial amb la construcció de magatzems del port a les hortes de Sant Bertran.

El propietaris del sòl es mogueren ràpidament per urbanitzar el vessant septentrional de la muntanya, en un afany d'aconseguir el màxim aprofitament amb un mínim cost d'urbanització i incidència en la reparcel.lació dels sòls. Per aquests motius, ells mateixos, en associació dirigien i promovien els primers projectes, que en moltes ocasions tenien en comú que el traçat dels carrers coincidien amb els antics camins o partions entre les propietats existents. Per tal de contrastar aquests projectes amb la situació actual, s'ha procedit a la seva exposició i anàlisi, superposant l'estructura i les alineacions actuals a la mateixa escala que els documents referenciats, per així identificar el que ha romàs de cada projecte. El resultat, un teixit d'eixamples suburbans, lluny de la claretat i qualitat de l'Eixample que la ciutat havia aprovat anys abans. S'entén la construcció de la muntanya com la suma d'uns projectes principals, la resta són més aviat ajustos d'aquelles grans decisions projectuals.

Així, el projecte d'urbanització de Narcís Aran per les hortes de Sant Bertran, el projecte

de l'eixample de Santa Madrona i el del barri de la Fransa de Josep Amargós, han sigut els que han servit per la construcció del sector nord-llevant de la muntanya.

La pressió i la força dels propietaris del sòl, en el procés de transformació urbanística, en el traçat dels carrers i en la reparcel·lació de les seves finques, es veurà contrastada amb la voluntat dels militars per frenar-la. D'aquesta manera s'evitarà que el desenvolupament residencial privat creixi muntanya amunt i s'aconseguirà preservar fins avui un important sector al mig de la muntanya.

La tensió entre els propietaris dels sòls i l'autoritat militar, culmina quan Josep Amargós redacta, el 1894, un dels màxims exponents d'urbanització global de la muntanya: l'"Anteproyecto de Paseos y Urbanización Rural de la Montaña de Monjuich", instat per l'Ajuntament de Barcelona al "Ramo de Guerra". A aquest document se li otorga una especial atenció per ser la primera vegada que es planteja en detall l'ordenació total de la muntanya i per tenir una acurada adequació topogràfica de les seves traces. És un document que sense cap mena de dubte ha de servir per la reflexió dels posteriors planejaments i projectes a Montjuïc.

En aquesta ocasió "La Asociación General de Propietarios de la Montaña de Montjuich" acaba perdent la seva pretensió d'arribar amb la urbanització rural a les cotes més altes, ja que el document conclou amb unes modificacions redactades per la Comissió Mixta "Ramo de Guerra" - Ajuntament, les quals permeten destinar un gran sector a parcs i jardins entre el castell i l'esmentada urbanització.

El propi Jaussely en el seu avant-projecte del Pla d'Enllaços es basava en el projecte Amargós i hom pot dir que hi ha una continuïtat conceptual entre ambdós treballs i una evident voluntat d'agermanar els interessos contraposats descrits.

Un altre intent d'ocupació residencial a Montjuïc, es va produir durant les obres de l'Exposició del 1929 quan amb l'adveniment de la Dictadura de Primo de Rivera i la crisi econòmica, F. Romeu va projectar la conversió de la muntanya en parc i ciutat jardí, combinant la nova zona residencial amb els jardins, el parc i les obres executades fins el moment.

El 1930, Nicolau Mª Rubió i Tudurí per tal d'eixugar el dèficit de l'Exposició, va formular una proposta de remodelatge dels hotels, que ell mateix havia projectat per l'Exposició, en habitatges i la urbanització de la part baixa entre la Font Màgica i la plaça d'Espanya, enderrocant els palaus per bastir-hi un barri d'alta densitat.

Però la idea de rendabilitzar els sòls edificant residència a Montjuïc no s'acaba amb la

proposta de Rubió i Tudurí. L'any 1965, cinc anys més tard de la cessió del castell a la ciutat, i amb l'avinentsa de poder edificar dins de la zona polèmica, definitivament alliberada, es varen presentar altres propostes d'edificació al vessant del Morrot.

En el mateix capítol de l'ocupació residencial es fa una exposició d'un altre tipus d'assentament, el barraquisme. Aquest es converteix en un fenomen propi del Montjuïc del nostre segle caracteritzant en bona part la muntanya fins l'execució de les obres de transformació urbanística de 1992.

S'analitzen els períodes d'assentament i els criteris d'ocupació del sòl, emmarcant-ho en el context social i històric. Es descriuen tanmateix el processos i criteris seguits per la seva erradicació.

En conclusió una etapa tancada i que la seva presència a Montjuïc ha hipotecat temporalment, per a altres usos, un ampli sector de la muntanya, durant el temps de la seva existència.

La urbanització i edificació dels barris del port ocupen l'apartat final del capítol. En el vessant que mira al Llobregat, es produeix una eclèctica i estranya colonització amb usos barrejats, d'indústries i habitatges..., en una difícil conjunció urbana amb una ciutat que ha apostat per un destí marcadament industrial en l'ampli territori que s'estén cap al riu. La confusió que es correspon a la barreja d'usos sense una clara zonificació en aquest sector, es fa més palesa si es té en compte que durant molts anys no hi hagué una bona estructura viària. La permanència dels Ferrocarrils Catalans fins la seva transformació en avinguda, va suposar un gran tall en la relació entre els territoris de ponent i la muntanya. Si a més a més es té en compte la presència del gran sector d'escombraries i barraques de les àrees de ponent i central de Montjuïc, s'evidencia encara més la manca de cohesió entre la part baixa occidental i la pròpia muntanya. Són territoris més llunyans, dedicats inicialment a l'agricultura i a la indústria, que més endavant es transformaren sense tenir massa en compte l'estructura global de Montjuïc, i s'han desenvolupat per fragments o parts, ordenats per formes de creixement suburbanes normalment per acollir habitatges de promoció social i caracteritzades per illes de cases, per polígons d'habitatges o fronts de cases seguint l'alineació dels vials existents. Per altra banda els vessants nord i llevant s'han desenvolupat seguint uns projectes d'eixamples o urbanització marcadament residencial, en forma d'illes de cases, encara que d'una mida més petita que les de l'Eixample Cerdà, amb un ample dels carrers també menor. En els territoris de frontera entre els eixamples

esmentats i el sector central de la muntanya destinat a parc, apareix puntualment la tipologia de casetes en filera o aïllades amb jardí o hortet. Algunes potser són el que resta de les antigues activitats agrícoles a Montjuïc.

Si es compara un plànol de 1957 amb un d'actual, podem apreciar que la principal diferència entre els dos períodes estudiats, rau en la presència d'un gran sector central ocupat per les barraques en el plànol del 1957 i la seva absència al plànol actual. Però la diferència també es caracteritza en que el 1957 a la part baixa del sector ponent de la muntanya, gairebé només hi trobem la indústria i avui aquesta s'ha desplaçat pràcticament en la seva totalitat cap al sud, al costat de la Ronda del Litoral i ha deixat pas als polígons de blocs aïllats i illes de cases. Els barris d'habitatges protegits del Polvorí i de Can Clos, construïts en blocs aïllats, també eren parcialment presents el 1957.

Resumidament podem sintetitzar: al nord i a llevant les illes de cases, a ponent els polígons de blocs aïllats i illes de cases, a la zona central les barraques (fins als anys setanta) i cases aïllades i puntualment als barris del Port i de la Font de la Guatlla, la tipologia de fronts de cases.

El model d'assentament més compacte de la zona immediata a l'eixample Cerdà, té en una primera etapa una lògica correspondència amb les majors plusvàlues adquirides pels seus propietaris, per la proximitat a la ciutat i per la concreció de l'ús marcadament residencial, malgrat no ésser tan favorable la seva orientació. Aquests arguments i el destí industrial de la zona Franca, ens permeten trobar una raó en la poca atracció dels sectors situats a migdia i a ponent de la muntanya, molt més trasbalsats per la gran modificació topogràfica que ocasionà l'explotació de les pedreres i l'abocament d'escombraries i condicionats també per l'adversió que hi havia antigament als possibles problemes higiènics, derivats de la influència dels aiguamolls del delta i la més moderna presència del cementiri.

Es pot deduir que aquests motius són els causants directes d'una lenta transformació del sector sud-ponent. Primerament s'hi estableixen les pedreres, l'agricultura i la indústria i després les operacions de promoció d'habitatge social en una trama suburbana.

Cal precisar que el fet de que, la corona edificada de la base de la muntanya que mostra el plànol actual, no sigui més gruixuda, s'ha d'associar a la influència i domini militar a la muntanya, imposant primer restriccions totals i reaccionant i oposant-se, com s'ha dit, després a les pressions dels propietaris per a la urbanització total. L'estat final és, la resultant d'aquestes forces.

S'exposen i valoren diferents etapes de construcció de la muntanya i fins al moment, a excepció feta de la indicativa consideració de la muntanya totalment verda, que proposava Cerdà en el seu dibuix de l'Eixample, dels atributs del traçat i l'encaix de les propostes d'Amargós i Jaussely i d'alguna precisió puntual i aïllada en altres iniciatives, es podria dir que totes les altres actuacions que s'han presentat, no han contribuït a la consideració d'un reconeixement dels valors intrínsecs d'aquest bé únic, limitat i singular que representa una muntanya de les característiques de Montjuïc, en una posició al costat de la ciutat i davant del mar i el que hagués pogut representar per Barcelona, si des d'un inici fins al final s'hagués integrat en els projectes de la ciutat com el seu parc central equipat, establint una clara i harmònica continuïtat urbana. Si no s'hagués condicionat tan morfològicament per l'explotació de les pedreres, si no hagués sigut un abocador d'escombraries i altres usos que l'han condicionat irreversiblement, si no s'haguessin executat els assentaments residencials a les seves falde seguint uns models i formes de creixement d'unes edificacions bastides d'esquena a la muntanya i que han significat un tap en una gran franja de possible contacte i permeabilitat ciutat-muntanya, el resultat fora ben diferent.

A l'últim capítol es passa revista a aquelles decisions, projectes i intervencions a la muntanya que han contribuït positivament a reforçar la relació muntanya-ciutat i tendeixen a estirar l'atracció del ciutadà vers la muntanya.

Es dedica un apartat per presentar la incidència que han tingut diferents muntanyes en la consideració dels assentaments urbans i el paper que han desenvolupat en altres ciutats. La seva anàlisi comparada amb el cas de Montjuïc permet valorar millor els projectes i les condicions determinants del projecte de construcció de la muntanya. La reflexió obligada sobre la manera d'entendre l'adequació d'un projecte a les resultants topogràfiques del lloc és un altra de les qüestions plantejades per ajudar a esbrinar la tasca de la valoració.

Es posen al descobert els valors o fites que han establert un reforçament de la relació d'esbarjo al llarg de la història: les fonts, els berenadors, les passejades, els primers jardins... fins a la consideració de Montjuïc com un gran parc urbà equipat.

Les fonts de Montjuïc i els seus berenadors foren indrets molt estimats per la classe popular barcelonina, amb gran concurrència sobre tot a la segona meitat del segle passat. La gent hi feia excursions dominicals i fou l'origen de l'aparició d'establiments de balls públics al seu entorn.

Aquesta relació amb la muntanya es va veure reforçada a partir de l'aprovació de la Llei

de 16 de juliol de 1914 que declarava d'utilitat pública una àmplia zona de la muntanya per a poder-se celebrar l'Exposició Universal, a partir d'un plànol de delimitació de la "zona que se pretende destinar a parques y jardines", confegit per Josep Amargós per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona. En aquest sentit cal suposar la política municipal com un altre factor en joc a l'hora d'entendre com es produeix la incorporació de la muntanya de Montjuïc a la ciutat.

La contemplació del plànol cadastral en diferents períodes ha permès valorar la incidència de les propietats municipals a la muntanya i així també poder entendre millor les operacions públiques que s'hi han realitzat fins als nostres dies.

Josep Puig i Cadafalch va redactar un dels projectes més significatius en la conquesta de la muntanya per la ciutat: l'ordenació de la segona Exposició Universal, proposant amb una gran claretat conceptual l'accés i porta principal de la muntanya per la Plaça d'Espanya i l'eix monumental de l'actual avinguda Maria Cristina, concebuda com a espina dorsal de l'ordenació. En la gran plataforma situada a la cota intermèdia de la muntanya, a l'entorn de les antigues planes d'en Lladó, els arquitectes Manuel Vega i March i Lluís Domènech i Muntaner hi projectàren la Secció de les Indústries Elèctriques de l'Exposició. Josep Puig i Cadafalch s'encarregà de la Secció Espanyola a l'entorn de l'eix monumental a la part baixa, i una tercera Secció, la Marítima es confià als arquitectes August Font i Enric Sagnier.

L'execució d'un dels passeigs principals del projecte d'Urbanització Rural d'Amargós, el passeig K, actualment definit per les avingudes Rius i Tauler, Marqués de Comillas, de l'Estadi i de Miramar, convenientment adaptat pel mateix Amargós, representa una de les obres cabdals per l'estructuració i l'ordenació interna de la muntanya i les diferents seccions de l'Exposició, que finalment es va celebrar el 1929.

La irrupció de J.C.N. Forestier a Montjuïc fou clau per l'execució dels jardins innovadors de l'Exposició, destacant Laribal i els jardins de la baixada de Miramar.

L'estratègia, l'habilitat i el poder de convenciment d'un dels màxims impulsors de l'Exposició, el regidor per la Lliga Regionalista, Francesc Cambó, va permetre portar a terme amb relativa celeritat l'adquisició dels sòls i les obres d'urbanització i enjardinament. Ell mateix va procurar confiar a Forestier els jardins, a Puig i Cadafalch i a Josep Amargós la urbanització i al propi Amargós la tasca sempre difícil de l'adquisició dels sòls.

Les obres d'urbanització de l'Exposició varen representar la primera gran transformació per la recuperació de la muntanya. La plaça d'Espanya es va potenciar com un centre de la ciutat

altament comunicat i el fet de que Puig i Cadafalch hi va establir l'accés principal a la muntanya des d'ella, va suposar un canvi substancial en la lectura que es va fer de Montjuïc des d'aquell moment.

La segona gran empenta, la transformació que es deriva dels Jocs Olímpics de 1992 ha permès complementar l'obra de Puig i Cadafalch, de J.C.N. Forestier i d'Amargós. En aquest sentit la urbanització de l'Anella Olímpica de l'equip Correa-Milà-Margarit-Buxadé, amb la construcció dels nous edificis de l'explanada, la materialització del parc del Migdia i la resta de les obres de millora, es poden considerar transcendents en el procés de consolidació de Montjuïc al servei de la comunitat de Barcelona.

Però, Montjuïc avui, potencialment l'àrea de parc urbà equipat més important de la ciutat, roman infrautilitzada pels ciutadans. L'Ajuntament ha adquirit pràcticament tota la propietat del sòl, a l'interior de la muntanya. En bona part aquest sòl està ocupat per instal·lacions en règim de concessions. Però encara manquen accions i obres a realitzar per ajudar a la tasca d'integració definitiva de Montjuïc a Barcelona i a l'abast fàcil dels ciutadans. Per aquest motiu s'analitzen els diferents usos, ja siguin equipaments o altres instal·lacions del parc, concretant gràficament el recinte que ocupen i l'efecte barrera que estableixen, per entendre com la permanència de les condicions actuals de molts d'ells impedeixen avançar en la millora de les relacions muntanya-ciutat. Es ponderen de manera genèrica i pels diferents tipus d'instal·lacions, les seves condicions pel que fa a la recuperació de la muntanya per la ciutat, per arribar finalment a establir unes propostes d'accions o projectes que caldria considerar per aquest motiu.

Així en la consideració d'afavorir primordialment l'accessibilitat i la dotació, el més completa possible de parc a Montjuïc, en harmonia amb els equipaments existents, s'estableixen criteris i actuacions propositives. Per això interessa primordialment una clara millora en l'accés, per facilitar l'apropament del ciutadà a la muntanya mitjançant l'obertura de noves vies, la utilització racional del viari existent i la creació de nous mitjans de transport com ara la construcció de l'ampliació de la línia 2 del Metro travessant Montjuïc. Interessa tanmateix l'execució d'obres que permetin la millora dels itineraris dels vianants pels recorreguts interns de la muntanya i la utilització més racional de les seves instal·lacions o parcs. Totes aquestes conclusions es deriven de la reflexió i l'anàlisi de l'estat i funcionament actual.

Finalment, a l'acabar el treball, com a Epíleg es recorda a tall d'homenatge els millors projectes que s'han anat realitzant en la construcció de la muntanya.

L'assentament o el tractament que es produeix a la muntanya en les diferents etapes de la història, tenen una implícita relació amb el pensament, i manera d'entendre aquest element natural com a peça urbana, a vegades distant, a vegades propera...

Des dels antics ibers fins avui hi trobaríem unes etapes tipificades ben diferents en tant s'hi estableix també diferent la consideració d'aquest bé.

El propi pensament marcat per les necessitats més peremptòries dels primers pobladors, pot ajudar a concretar i justificar el perquè aquests s'establien primer a la muntanya que al pla. Una muntanya amb les seves condicions de defensa i domini visual era una imatge molt primera i senzilla i la relació o contacte entre el cel i la terra caracteritzat òbviament pel cim d'una muntanya, són raons que avalen la idea anterior. Així els principals criteris i les intuïcions més evidents i generals, són els que condicionen amb facilitat les accions dels pobladors del passat més llunyà. La millor condició de comunicació i la facilitat de l'intercanvi comercial que ofereix el pla, fa suposar un altre criteri o pensament que influencia a fer deixar l'ocupació residencial a la muntanya de Montjuïc després, i que durant molts anys estigui considerada únicament com un indret destinat al culte i a alguna activitat agrícola o per l'explotació de la pedra necessària per bastir la ciutat que anava creixent al pla.

S'ha vist que simptomàticament hi ha un canvi de visió de la muntanya des de la ciutat al temps que es modifiquen les condicions que s'imposen amb la regulació militar des del castell situat al cim.

És de suposar i es va constatant al llarg del treball en cada moment, que hi ha un refermament o esmorteïment dels vincles de relació de la muntanya i la ciutat en les diferents seqüències, ja sigui en estat de pau o en estat de guerra. La ciutat construeix camins que sortint dels portals de la muralla s'enfilen per la muntanya, passant per les hortes de Sant Bertran i Santa Madrona destinades al cultiu. Cada vegada que això succeeix implícitament es verifica un augment dels conreus a la muntanya i apareix en els gravats coetàniament la presència humana a Montjuïc.

Aquestes consideracions i comprovacions que s'han fet al llarg del treball, així com l'anàlisi i estudi a partir de les temptatives d'urbanització i colonització de la muntanya amb els grans treballs que comencen a mitjans de segle passat fins avui, han servit per valorar al temps la incidència que han tingut en aquest odi o festeig entre Barcelona i Montjuïc.

La irrupció en el treball, de l'apartat en què es passa revista a la consideració que en altres

ciutats s'ha tingut amb les seves muntanyes, o el tractament que en determinats projectes puntuals s'hi ha donat, ha servit per entendre que Montjuïc és un cas tipificat entre un ventall molt ampli d'altres situacions.

Però és important haver pogut extreure d'aquesta anàlisi comparada alguna conclusió per ajudar a valorar amb més fermesa l'encert o la inadequació de les diferents temptatives que es varen plantejar al llarg de la història a Montjuïc.

El poder enllestir aquest treball amb consideracions que ajudin a refermar les reflexions o criteris en altres situacions urbanístiques, permet d'alguna manera valorar la seva aportació. En aquest sentit, cal entendre també que de les conclusions es poden derivar indicacions que permetin ponderar el bon establiment de projectes urbanístics o altres decisions i criteris d'intervenció en muntanyes urbanes.

Una de les clares evidències es troba en l'afinitat entre el perfil de les ciutats amb la seva forma. Els elements emergents ajuden indubtablement a la seva lectura conjunta i a la localització dels seus indrets. Són elements referencials que permeten establir el discurs del projecte urbanístic d'una ciutat. Abans de l'era dels gratacels, de la silueta baixa de les ciutats, adaptada a la topografia del lloc, emergien diverses masses edificades entre el trencat remat de les cobertes de les cases... Es donava una viva imatge de la ciutat a partir de les formacions, del caràcter dels edificis i de la ciutat en el seu conjunt. El perfil de la ciutat establia un veritable reflex de les funcions que en ella s'hi produïen, tant des del punt de vista físic com espiritual.

Així hi havia una clara distinció pel tamany, l'escala i el tractament arquitectònic dels detalls entre els edificis públics i els edificis privats. Les agulles o les torres d'una església o catedral destacaven en la "skyline". Els edificis institucionals formaven conjunts que normalment presidien espais significatius de la ciutat. D'aquesta manera el perfil de les ciutats es formava mitjançant un equilibri rítmic d'accents i modulacions. Era un perfil plenament expressiu, accentuant la preeminència dels fins i aspiracions espirituals.

Avui amb els gratacels, aquesta lectura és més complexa quan s'estableix la seva agrupació. Però en qualsevol cas un element emergent, sigui quin sigui, permet localitzar geogràficament un determinat indret d'una ciutat o conurbació. El puntejat d'aquestes fites en una ciutat implica facilitat en la seva identificació.

Quan la fita emergent és una muntanya, és evident que la lectura de la part de la ciutat situada al seu entorn, serà encara més clara. Primerament perquè la seva orografia permetrà

l'establiment dialèctic amb l'obra urbanitzada que en ella s'hi plantegi o s'hi acosti. Segonament perquè la forma natural emergent sempre serà un simbòlic element de referència des de les diferents orientacions i perspectives d'una ciutat.

Quan aquesta muntanya adquireix cotes superiors, de tal manera que sobresurt de la ciutat situada a la plana, i és present en les imatges des d'ella, hi ha una consciència col·lectiva en la seva consideració com un bé paisatgístic.

Quan la seva posició adquireix centralitat, com passa amb Montjuïc, l'anterior afirmació es referma encara més i per optimitzar la seva plural utilització s'hi implanten un ampli ventall d'usos relacionats amb l'esbargiment, el lleure i les altres dotacions col·lectives. Una ciutat milionària, densificada i amb gran dèficit d'espais verds, a la vora dels ciutadans ho vindicarà. La utilització massiva generarà la necessitat de planificar una racional accessibilitat com un dels principals objectius a tenir en compte, atorgant prioritat al transport públic "versus" el vehicle privat, qüestió que cada vegada es farà més palesa, a mesura que es va fent més evident la presència multitudinària de la gent a la muntanya, arribant-se a plantejar si s'escau, com a Montjuïc mitjans alternatius com les pròpies escales mecàniques, el metro, o la racional utilització dels altres transports públics.

Els atributs dels elements naturals emergents, es poden considerar també des de l'òptica de la revalorització que estableixen a les visuals des dels diferents indrets d'una ciutat. Un habitatge amb vista a una muntanya verda es sobrevalora respecte al mateix habitatge amb vistes a la mateixa muntanya totalment construïda.

La isovisió que hi ha entre la part emergent d'una muntanya en relació al ràfec de l'altura edificada del teixit d'una ciutat, és una qualitat a tenir en compte, puix de la mateixa manera que es produeixen les plusvàlues apuntades anteriorment, el caràcter públic d'equipament i espai verd que es considera a la part alta, és determinant i present en la consciència col·lectiva per entendre l'establiment d'un gran mirador o balcó a la ciutat que tota muntanya representa.

Així es pot pendre en consideració que construir el teixit urbanitzat d'una ciutat fins la intersecció del pla virtual que defineixen les cobertes dels seus edificis amb les falces d'una muntanya i alliberar-la de la construcció residencial a partir d'aquesta cota, podria ser una norma que a priori es podria entendre de bon establiment o correcció en la pluralitat dels casos, malgrat l'estimació oportuna de cadascun en particular.

Quan la muntanya té poc relleu i pot ésser absorbida per la intersecció d'aquest pla virtual

edificat, com s'ha vist a l'exposar el cas de l'antic assentament de Sainte Genevieve a París, o del propi Tàber a la nostra ciutat, la consideració anterior no és vàlida i es podria entendre admissible la decisió d'edificar-la. És una situació en la que no s'escenifiquen els valors paisatgístics apuntats pel cas anterior.

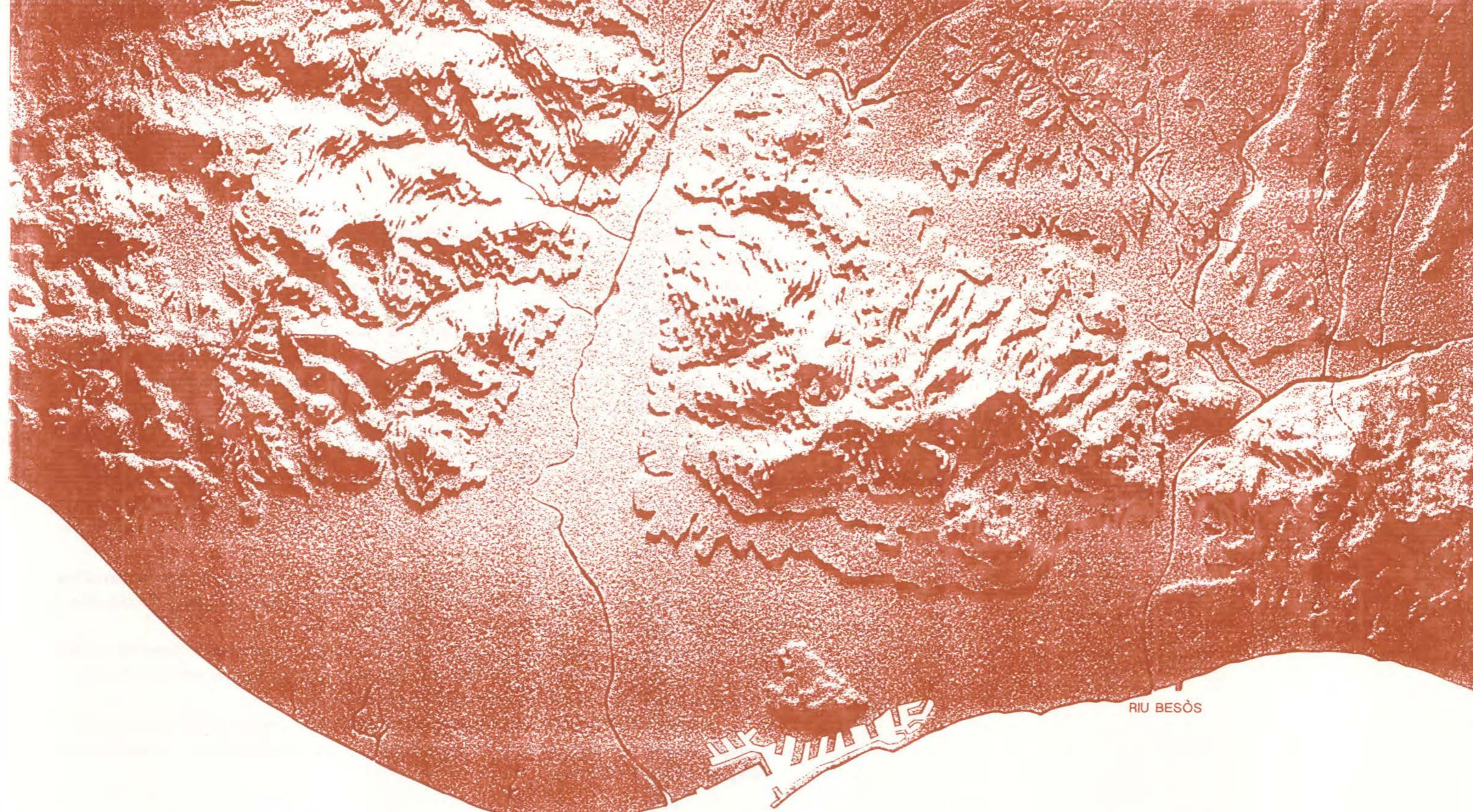
En qualsevol cas els estudis d'impacte i la valoració paisatgística acurada a partir d'un reconeixement exhaustiu de les interrelacions de cada ocasió seran determinants per ajudar a decidir amb més bon criteri les diferents opcions de projecte que s'hi puguin plantejar.

Una altra conclusió que es podria considerar, és que una muntanya de les característiques centrals de Montjuïc, com s'ha dit, a la vora d'una ciutat milionària amb dèficit d'espais lliures i de dotacions, hauria de tenir una dotació d'espai públic, absorbint equipaments propis a nivell de ciutat, per fer així més interactiva la seva mútua relació i potenciar la utilització massiva de la muntanya. En qualsevol cas, caldria evitar els recintes tancats durant el dia per tal d'afavorir la permeabilitat i les relacions a través, al mateix temps que es potenciaria la visita de les instal·lacions en concret.

Evitar situacions tan conflictives com la que representa a Montjuïc la Fira de Barcelona, acotant i ocupant el principal accés a la muntanya, que és l'avinguda de Maria Cristina durant molts dies a l'any seria una altra conclusió important a tenir en compte.

És del tot convenient que si s'estableix una concentració excessiva de dotacions i espais lliures, es coordini la seva racional utilització, mitjançant un pla logístic per tal d'afavorir la presència massiva a la muntanya sense incidents ni problemes.

Arribar a reconquerir aquestes muntanyes i passar a ésser considerades com a bens públics urbanísticament en conjunció amb les seves ciutats, és una recomanació que es podria també dependre en aquesta reflexió.

RIU LLOBREGAT

RIU BESÒS

MAR MEDITERRÀNIA

CAPÍTOL I. EMMARCAMENT TERRITORIAL.

La muntanya de Montjuïc és un massís rocallós de pedra sorrenca que s'aixeca arran de mar. La posició estratègica que ocupa controlant el pla i l'accés al port i dominant el delta del Llobregat la converteix en una fita ben significativa.

Montjuïc presideix el litoral, domina les vies de vora mar i ocupa una posició central en el context metropolità de Barcelona entre el pla del Barcelonés i del Llobregat. És com un bastió avançat o vigia de la serralada prelitoral.

La seva imatge característica caient ràpidament cap al mar i més suaument cap a la plana, és present des de les perspectives d'un ampli territori, constituint un dels elements més emblemàtics del perfil de la ciutat de Barcelona. Un perfil que es retalla en l'horitzó des d'una distància llunyana al llarg de la costa.

L'àmbit de la muntanya ve determinat per la seva trobada amb el pla. Al nord, Barcelona i el seu eixample amb la Gran Via de les Corts Catalanes i l'Avinguda del Paral·lel estableixen una delimitació clara. A migdia la Ronda Litoral separa la muntanya del port i a ponent el Passeig de la Zona Franca estableix el límit de la muntanya amb una àmplia zona marcadament industrial, que s'estén pel pla del Llobregat fins al riu.

Montjuïc ha tingut un paper decisiu en la formació del pla de Barcelona i en la història de la ciutat. La relació de la muntanya amb la ciutat no ha estat sempre la mateixa, però tant en els moments àlgids de la història urbana com en els moments de defalliment i captiveri, Montjuïc hi té força a veure.

L'estudi de la relació muntanya-ciutat, canviant al llarg de la història, vol ésser un dels objectius del present treball per esbrinar allò que la història ha emmascarat i arribar a entendre la raó d'ésser de molts dels elements que avui trobem en aquest indret de Barcelona.

L'anàlisi de Montjuïc arrenca de la consideració primera com a muntanya llunyana, en la que s'hi establiren els primers pobladors de Barcelona per abandonar-la després i esdevenir una muntanya dedicada al culte i més tard patrimoni militar, per ésser posteriorment urbanitzada i a vegades maltractada, iniciant-se finalment la recuperació i la incorporació al projecte de ciutat com un gran parc central.

El relleu del territori metropolità.

Montjuïc ocupa un punt estratègic davant del port i dominant el litoral, en una posició central entre el pla del Barcelonés i del Llobregat. És com un bastió avançat o vigia de la serralada litoral.

BAR

FORT DE ADRAZANAS

CASTILLO DE MONJUICH

PLÀNOL TOPOGRÀFIC CERDÀ 1855

NOTI-

0 100 200 N

El promontori de Montjuïc s'eleva fins a la cota 183 m sobre el nivell del mar. El massís està tallat en la cara sudllevant per un penya-segat produït per una falla que s'esmuny cap al mar amb un fort pendent a l'indret denominat el Morrot.

L'orografia de la muntanya de Montjuïc, avui emmascarada per la urbanització i l'edificació, és de lectura complexa. Per a poder exposar-ne la seva forma i interpretar de millor manera els seus accidents, abans d'ésser remoguda per l'home, s'ha considerat més adequat partir del primer plànol topogràfic fet amb rigor, que permetés redibuixar la forma original, amb la topografia nua d'actuacions. Per aixó s'ha escollit com a base el plànol aixecat per Ildefons Cerdà l'any 1855 titulat "Plano de los alrededores de Barcelona". El plànol de Cerdà és un plànol topogràfic, de notable qualitat tècnica i un bon nivell analític dels elements construïts. Cerdà afronta la incorporació de la corba de nivell, gairebé per primera vegada a l'Estat Espanyol.

L'aixecament de Cerdà es va dibuixar en 13 quarterons a l'escala 1/1250 i amb un gran nombre de punts altimètrics, sobre una malla de 50 x 50 m, paral·lela al Passeig de Gràcia. Cerdà va situar tots els elements del relleu amb una gran precisió. Montjuïc apareix per primera vegada representat en un plànol amb corbes de nivell amb els camins i les construccions existents. Cerdà està pensant en l'obra posterior, en les nivellacions urbanes, en els moviments de terres, els desguassos... i per aixó l'interessen les corbes de nivell més com a ipsometries que com a conformadores del relleu ¹.

El plànol de Cerdà conté els esvorancs deixats per l'explotació de les pedreres més antigues, els camins existents, el castell i les edificacions que en aquell moment estaven disperses al peu de les faldes de la muntanya.

Observant aquest i altres plànols elaborats veiem que la muntanya té la forma aparentment d'un con irregular. S'hi poden considerar tres grans faldes: la nord que s'esmuny cap al pla de Barcelona, la de llevant cap a la ciutat vella i el mar, i la de ponent en direcció al delta del Llobregat. El penya-segat del Morrot, corresponent al vessant sud-llevant caracteritza les perspectives des de llevant i ponent, amb un perfil d'acusada verticalitat. "La proa de un navio

El 27 de desembre de 1854, se li encarregà a Ildefons Cerdà, Enginyer de Camins, Canals i Ports, la realització dels "Trabajos de levantamiento del plano de los alrededores de la ciudad". Juntament amb Cerdà treballaren en l'aixecament Josep Fontseré i Salvador Sanpere i Miquel.

¹ Tesi doctoral de Ricard Pié i Ninot "Observant els mapes i plànols: Espai, elements i punt de vista de la cartografia". Barcelona 1988.

gigantesco con rumbo hacia Oriente" seria la feliz imatge poètica de Wenceslao Querol ².

La projecció horitzontal recorda la forma virtual d'un sector circular irregular, del que els costats rectes correspondrien a les traces de les faldes nord i llevant i el corbat a la traça de les faldes de ponent i migdia. Els costats rectes medirien uns 2.600 m i la corba ondulada uns 3.400 metres. La superfície total de la muntanya d'acord amb els límits considerats és d'unes 580 Hes. L'anterior descripció s'ha d'entendre de manera global i podriem considerar que correspon a la forma més antiga. Però entrant en detall, les esmentades condicions generals de la forma esdevenen modificades i completades per les ondulacions naturals de la pròpia muntanya, i per les contínues modificacions que l'home li ha introduït al llarg del temps.

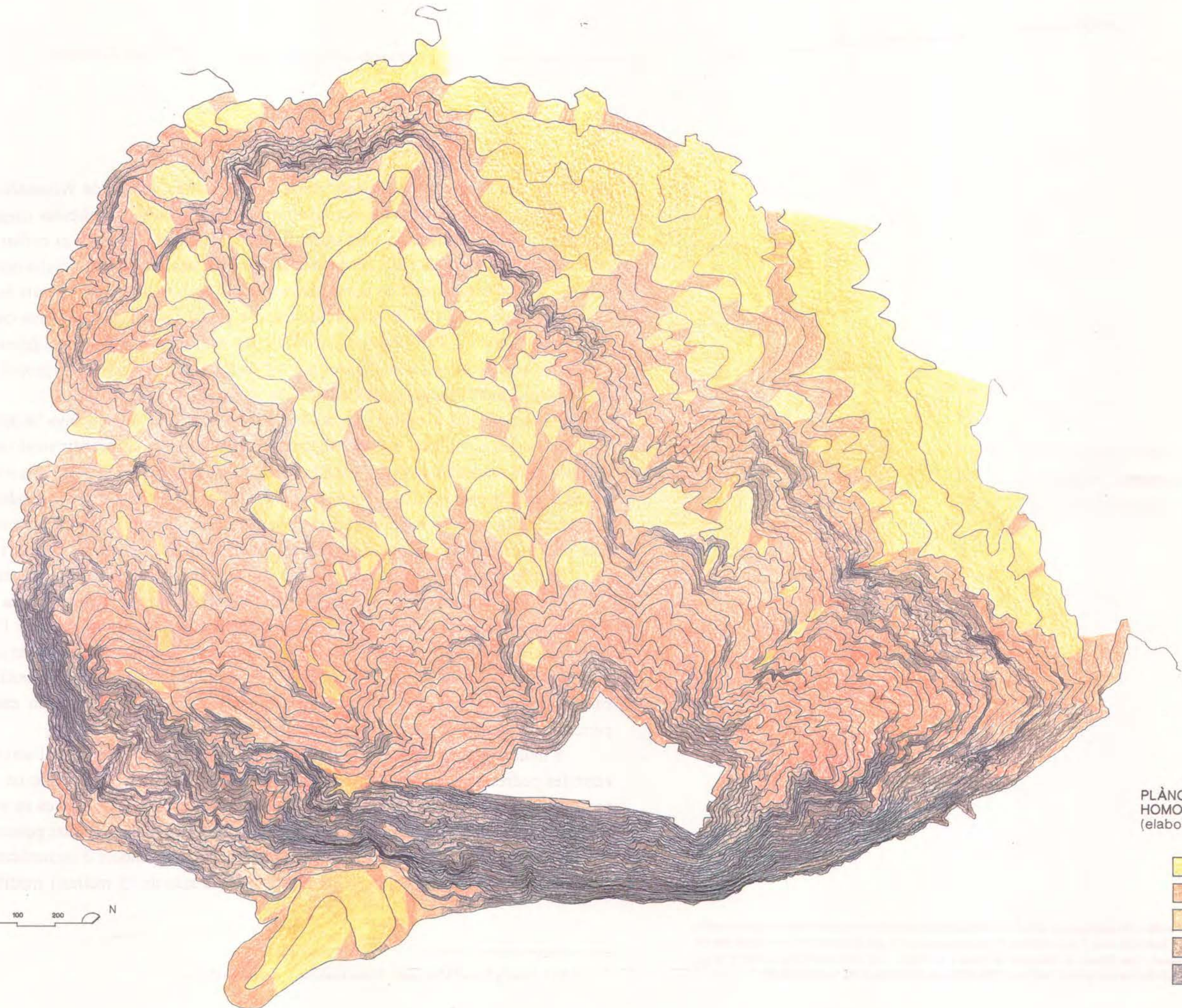
Hi ha però una pregunta que cal fer-se sobre el perquè la muntanya ha agafat avui aquesta altra forma més complexa, més treballada. Per això interessa aprofundir en el coneixement sobre la continuada extracció de pedra per a la construcció de la ciutat i el port, accelerada en la segona meitat del segle passat i definitivament acabada no fa massa temps, per entendre com ha canviat en gran mesura la morfologia originària de la muntanya. Montjuïc apareix com si fós un formatge amb grans forats deixats per les pedreres, destacant les del vessant de ponent i migdia.

També d'antuvi es presenta el dubte sobre si la urbanització de la muntanya, ha estat en bona part, condicionada per l'impacte de les extraccions massives de pedra, la qual cosa caldrà verificar. En alguns indrets, com en l'espai comprès entre l'Avinguda de l'Estadi, el Palau Nacional i el Passeig de les Cascades, al vessant nord de la muntanya, es veuen els immensos sots de les pedreres habilitats per a diversos usos, entre ells el de jardí botànic, on per les característiques especials del lloc, creat artificialment, s'hi ha generat un microclima que ha permès la formació d'un ecosistema singular.

S'intueix que la via principal de Montjuïc, el passeig "K" passa per l'estret coll que roman entre les pedreres de la Fuxarda i Safont, i per això caldrà analitzar si fou un condicionant del projecte que elaborà l'arquitecte Amargós. En altres indrets les pedreres es varen reomplir amb runes i deixalles de tota mena. En particular les pedreres del vessant ponent i migdia, la del Màrmol i la Ballarona sabem que es varen emprar com abocadors d'escombraries durant molts anys, arribant a un gruix del replé en alguns llocs, a més de 25 metres i modificant per tant de

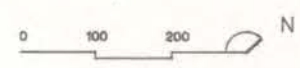
Del topogràfic Cerdà, s'ha confeït un plànol recollint exclusivament les corbes de nivell representades cada cinc metres, restituint-les a l'estat anterior en les zones ocupades per les pedreres (en concret les del Morrot, de l'Esparó, Can Tunis, la Fuxarda, la Gran i la Prats). Al cim ocupat pel castell i al no disposar de cap referència topogràfica anterior, s'ha dibuïtat el perímetre de la fortificació.

² D. J. Roca y Roca "Montjuich. Notas históricas y descriptivas".

PLÀNOL DE PENDENTS
HOMOGÈNIES
(elaboració pròpia)

Yellow	0-10%
Orange	10-20%
Light Brown	20-40%
Dark Brown	40-80%
Black	> 80%

bell nou la forma de la muntanya ³ i tornant així a condicionar el futur ús d'aquesta zona.

El fort pendent del vessant del Morrot i les característiques de fragilitat en tota l'àrea de llevant exposada a l'aire del mar, amb l'existència de diàclasis i conseqüents esllavissades de la superfície rocallosa dificulta la seva urbanització, i per tant cal entendre la manca de concreció que avui ens presenta la major part d'aquest vessant de la muntanya.

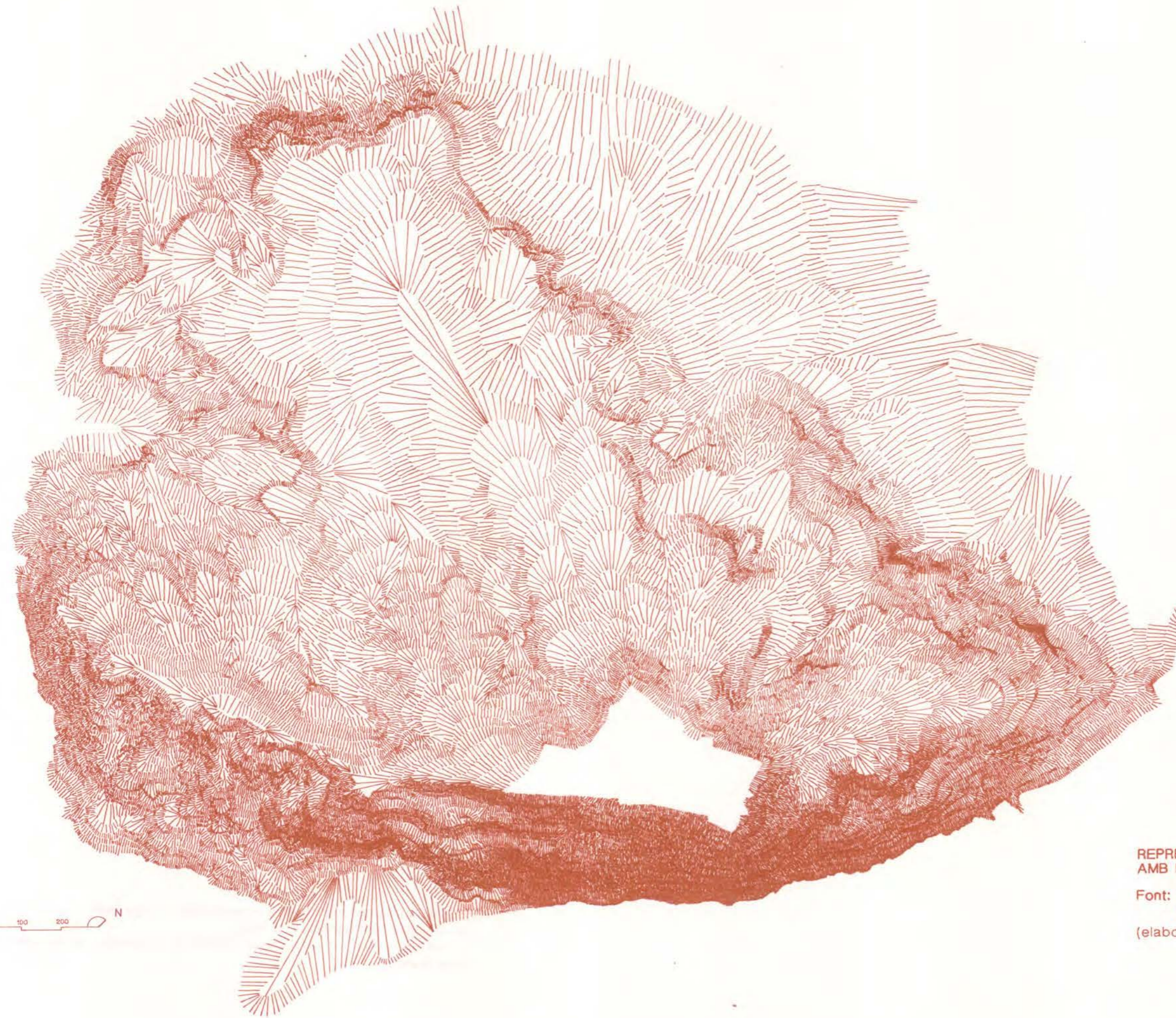
A partir del plànol de les corbes de nivell i per tal d'identificar tècnicament els pendents de les diferents zones de la muntanya, s'ha elaborat un plànol de pendents homogènies amb especificació de les zones de la muntanya amb pendents inferiors del 10% (àrees en les que es pot moure amb relativa facilitat el vianant en sentit perpendicular a les corbes de nivell), les zones entre el 10 i el 20% (que defineixen en sentit normal el límit del traçat viari), del 20 al 40% (dificils per a l'edificació), del 40 al 80% i més del 80% (inaccessibles). Aquests últims es concentren en el vessant sud-llevant de la muntanya, al sector conegut pel Morrot.

³ Vegi's "Estudi del sòl i subsòl present al parc de migdia de Montjuïc". Eco-Lògica, Enginyeria de residus sòlids. Barcelona, agost de 1986.

A partir del plànol de pendents homogènies s'ha elaborat un plànol representant amb normals, que és el sistema de representació que s'emprava antigament.

Aquest plànol ens podrà servir de referència quan estiguem llegint i observant els documents històrics. El seu mètode de representació és potser el que estableix una lectura més immediata de la forma de la muntanya.

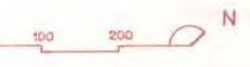
S'identifiquen amb menor pendent, un gran sector central a mig vessant ponent, conegut per la plana d'en Lladó i tota la part baixa de la falda nord. La seva condició d'aptitud per a la urbanització, d'antuvi fa pensar en un motiu de polèmica en la lluita pel domini d'aquests sòls.

REPRESENTACIÓ TOPOGRÀFICA
AMB NORMALS

Font: Aixecament Cerdà 1855
recomposat

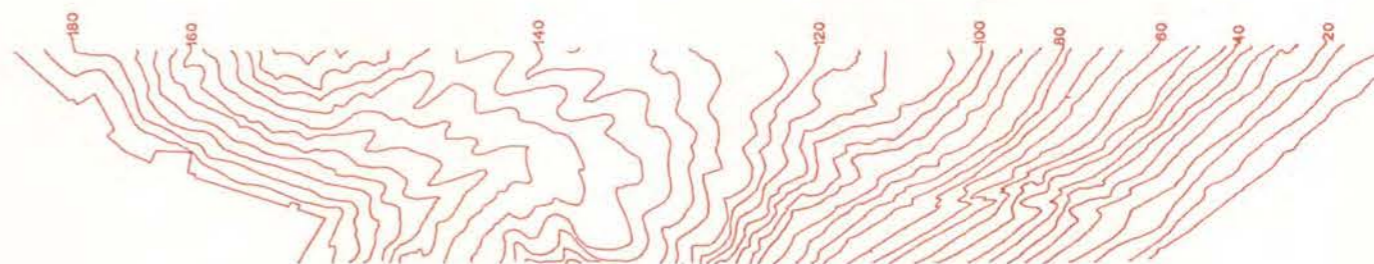
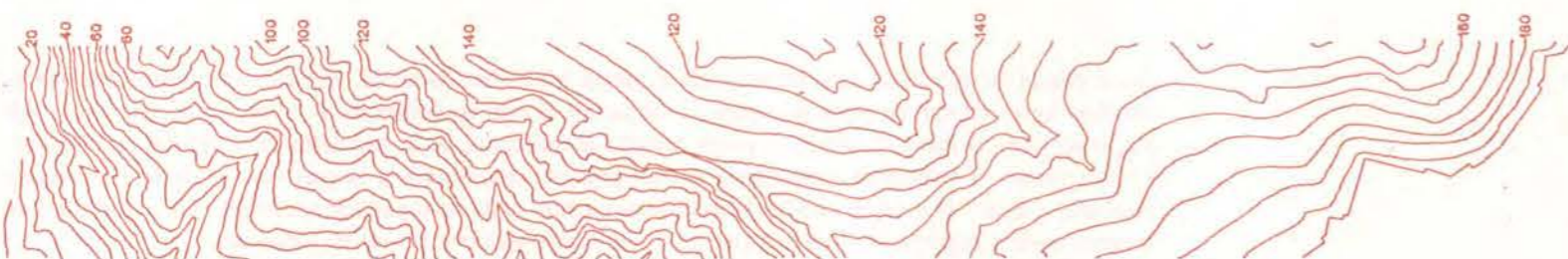
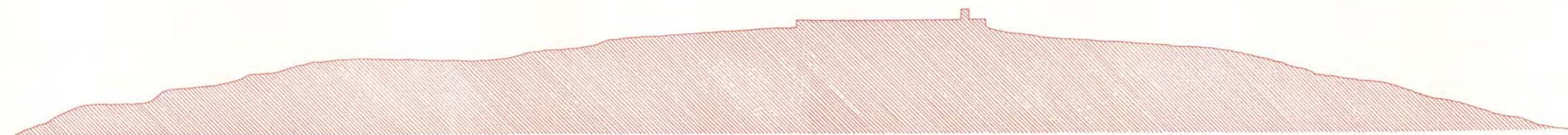
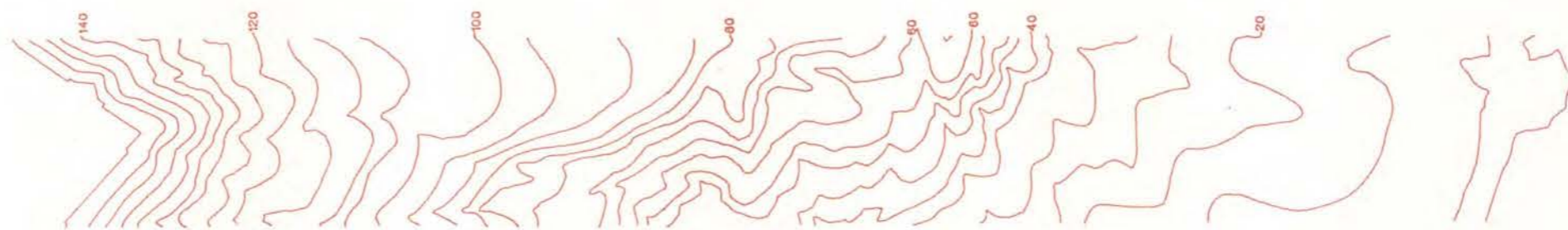
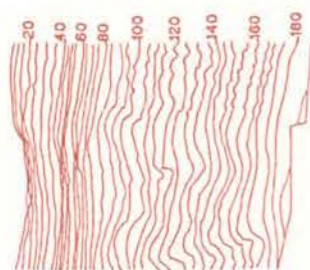
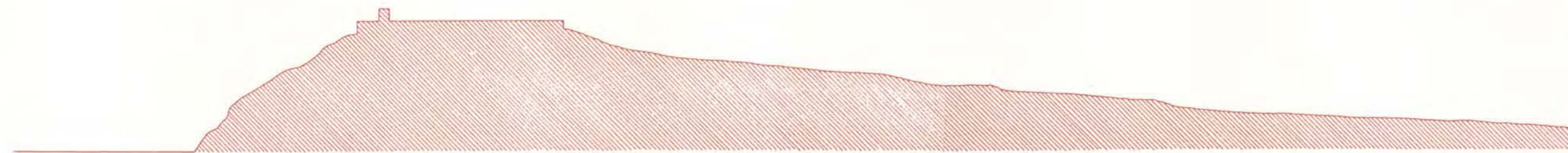
(elaboració pròpia)

ADRIAN...
C. JARDON...
...
...
...

Talls de la muntanya corresponents a mestral-xaloc i gregal-garbí.
(les direccions de l'eixample de la ciutat).
El perfil de la muntanya des de llevant presenta un fort pendent, gairebé vertical a la zona del morrot
arran de mar.

En el plànol en que s'han representat exclusivament les corbes de nivell, ràpidament comprovem que hi ha dues línies de carena principals que s'intersecten al cim en forma de T. La carena delimitada pel traçat del camí d'accés al castell, el propi castell i el cementiri, és la que defineix el vessant sud-llevant. L'altra carena d'orientació aproximada llevant-ponent, està situada a la part central de la muntanya i estableix el canvi de vessant dividint la muntanya en dues parts de superfície semblant. Un seguit d'altres carenes menys importants s'estenen per tot l'àmbit caracteritzant un relleu secundari.

Plànol de la topografia amb indicació de les carenes.
Elaboració pròpia E: 1/10.000

TOPOGRAFIA AMB INDICACIÓ
DE LES CARENES
(elaboració pròpia)

0 100 200 N

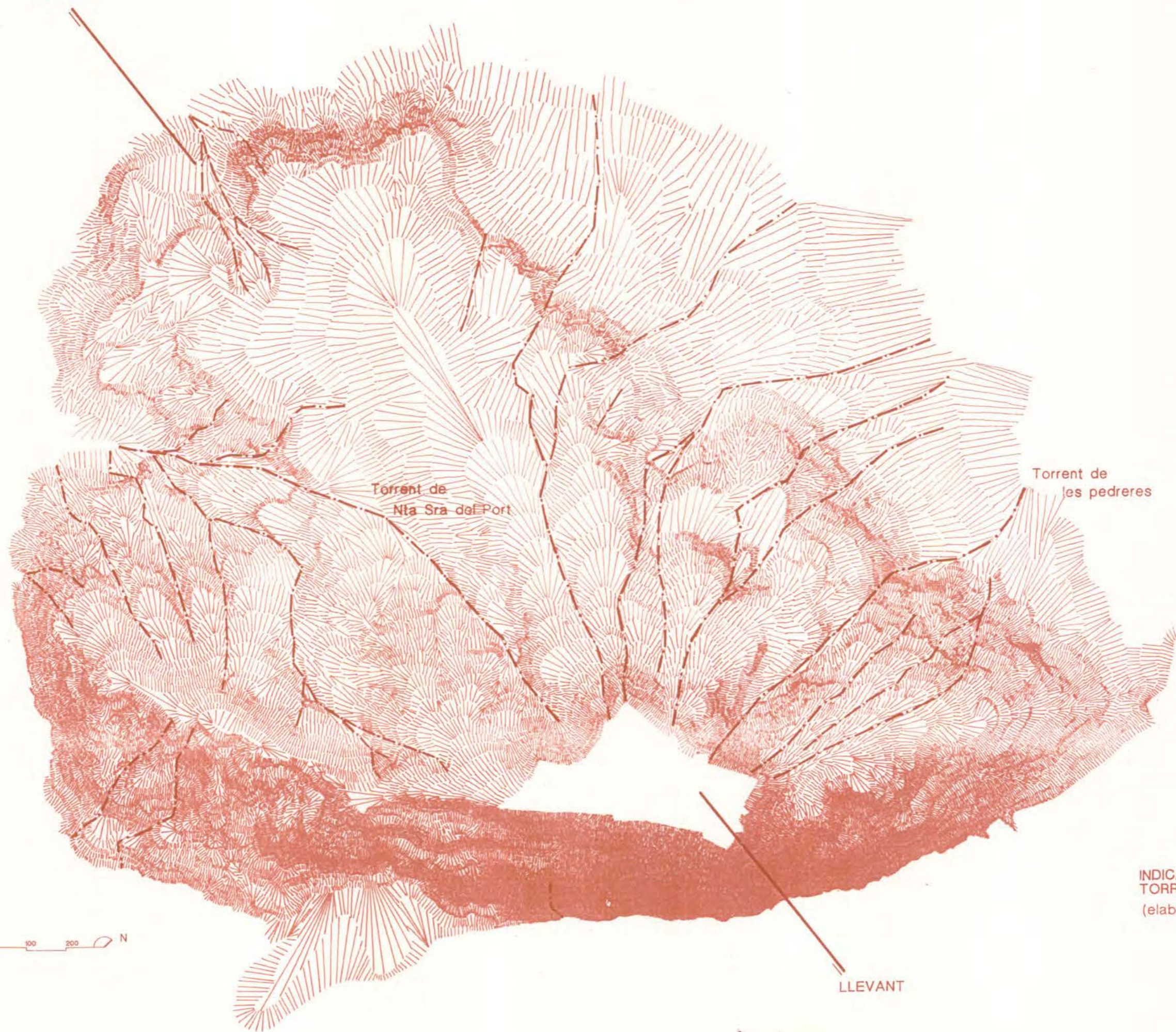

A partir de la carena principal de la muntanya que agafa la direcció aproximada d'un paral·lel geogràfic, des del cim, es diferencien dos vessants ben característics, i un gran nombre de tálvegs i torrenteres que en gran part després foren emprats per situar-hi els primers camins interiors de la muntanya.

El vessant nord que evacua les aigües en direcció al pla de Barcelona es caracteritzava per la presència d'una major quantitat de vies de desguàs de les que en podríem significar una com a principal i més coneguda. Arrenca del glacis nord del castell i segueix aquesta direcció fins la Font Trobada, separant-se uns 35 m a llevant de la font per continuar pel torrent comunment anomenat "les pedreres" fins a desguassar al pla de Barcelona (actualment a la claveguera del carrer de Fontrodona de la barriada del Poble Sec). Les altres vies de desguàs d'aquest vessant tenen un pendent més suau i avui per avui són més difícils d'identificar.

Al vessant sud es podien distingir dues antigues torrenteres, com a més importants. Una que neixia al glacis del Castell i en direcció a ponent, passava per una antiga pedrera anomenada Animeta (a l'actualitat es correspon al sud del vial que tanca l'Anella Olímpica), i desguassava al pla del Llobregat, seguint aproximadament la traça inferior de l'actual carrer del Foc, era la torrentera de Ntra. Senyora del Port. L'altra torrentera important d'aquest vessant tenia una llera que seguia aproximadament la traça del propi carrer del Foc, i confluint amb l'anterior torrentera en la part baixa de la muntanya. Al voltant dels tálvegs principals, històricament apareixen fonts, moltes de les quals, com la font Trobada, la font del Gat, la de Tres Pins, foren un bon lloc de trobada de les classes populars de Barcelona i potser l'únic vincle de relació establert entre la muntanya i la ciutat durant un llarg període de la història. Caldrà dedicar una atenció especial a aquesta consideració.

PONENT

Torrent de
Nta Sra del Port

Torrent de
les pedreres

INDICACIÓ DE TÀLVEGS I
TORRETERES
(elaboració pròpia)

LLEVANT

CAPÍTOL II. LA MUNTANYA SAGRADA.

Montjuïc. Els primers poblaments.

Per als primers pobladors de la muntanya, les raons de defensa i vigilància anaven relacionats amb la interpretació simbòlica i màgica que tota muntanya té. Aquesta constituïa un símbol de relació i contacte entre el cel i la terra. La singularitat de la muntanya per la defensa, les panoràmiques i el domini territorial que comportava varen propiciar que a Montjuïc hi hagué la presència humana ben aviat. Encara que no se'n té constància fidel, unes coves que hom trobà a la roca varen poder ésser emprades eventualment o de manera permanent. L'anterior suposició podia tenir relació a què en ple neolític, uns cinc mil anys abans de Crist, la conca del Baix Llobregat es poblà intensament, aprofitant totes les coves que es localitzaven als vessants de les muntanyes confrontants. En aquesta època, en que l'home encara no coneixia els metalls, es començà a explotar el jaspí de la muntanya, per a la fabricació d'útils, eines i armes com ganivets i puntes de fletxa i llança.

La notícia publicada el segle passat sobre la possible existència d'un dolmen a la muntanya ens permet suposar que la cultura del coure i del bronze, que ja es coneixien al segon mil.leni a. de C. era present a Montjuïc ⁴.

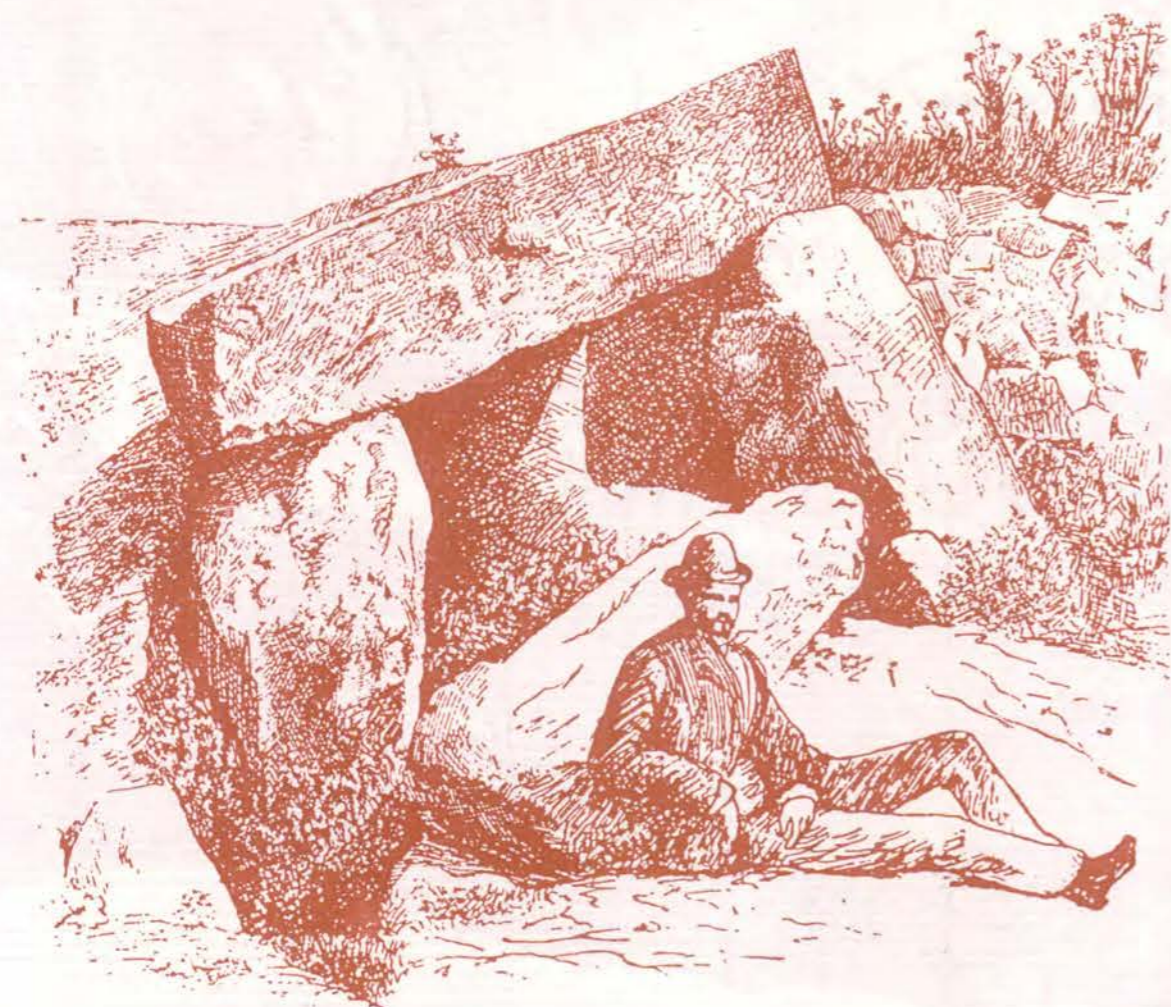
Montjuïc per la seva posició avançada arran de mar, al peu de les vies de comunicació més importants i al costat del Llobregat, un veritable eix natural de comunicació, es converteix en una fita immillorable per l'intercanvi comercial entre el mar i les terres de l'interior.

L'existència d'una antiga dàrsena a ponent de la muntanya, avui delta, i les troballes de restes d'embarcacions i altres objectes, són testimoni d'un important tràfic marítim i intercanvi dels productes d'origen púnic i grec amb els agrícoles de les comarques de l'interior.

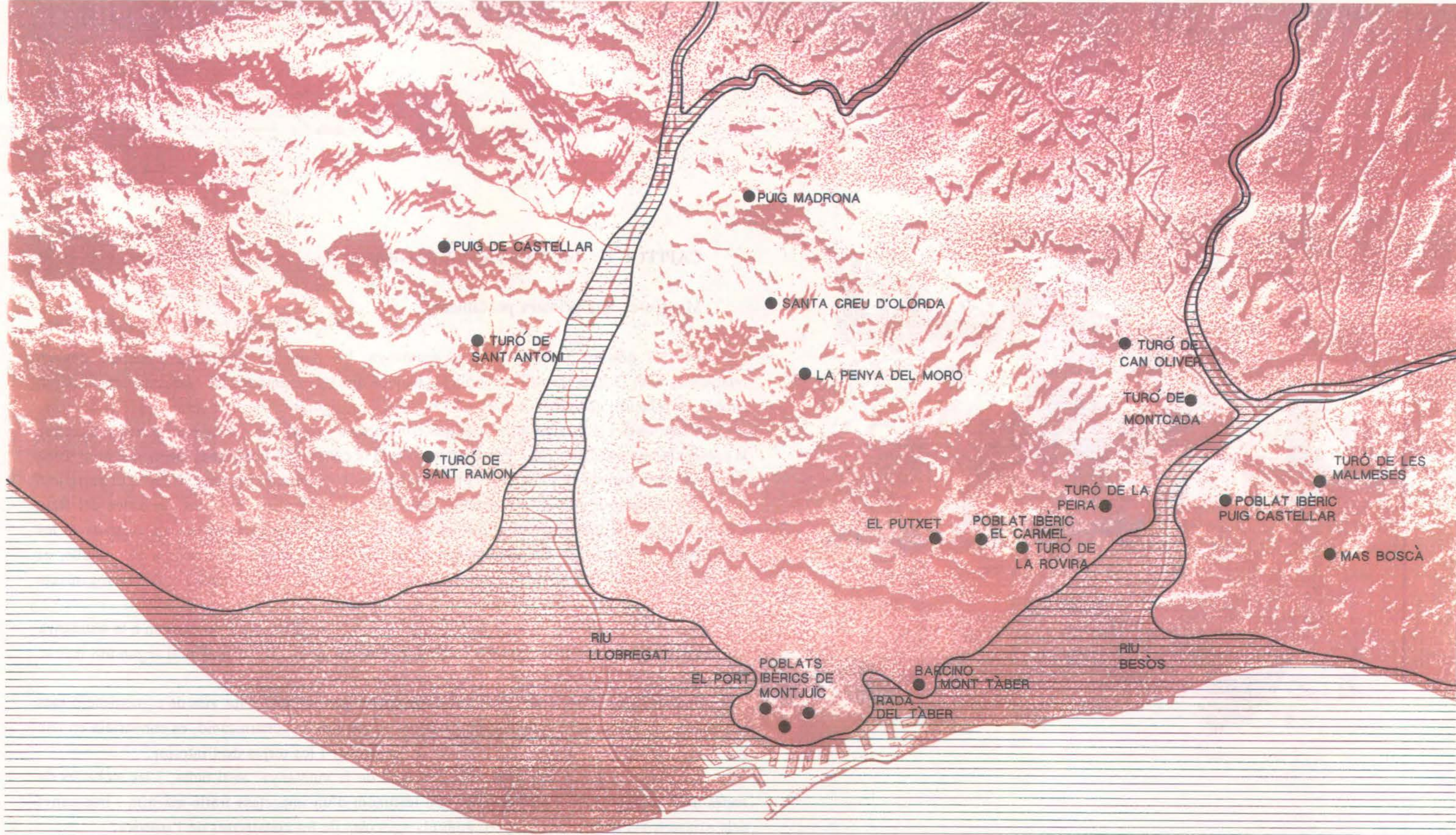
Una de les condicions que fa raonable la posició d'un port a ponent de Montjuïc, és l'abric natural de la pròpia muntanya, resguardant-lo dels vents de xaloc i mitjorn ⁵.

⁴ J. Oriol Granados. "Los primeros pobladores de la Montaña". Montjuïc: Història d'una Muntanya. Ajuntament de Barcelona, 1984.

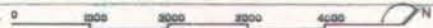
⁵ Des de molt antic s'esmentava també la carretera del Port que connectava aquesta zona amb la ciutat. Més endavant el port va quedar inutilitzat pels sediments aportats pel Llobregat i els torrents pròxims, creant-se un gran estany, l'Estany del Port. Al costat de l'antic port, ja a l'edat mitjana, s'hi trobava probablement la barriada de Fraga o Vilanova del Port.

El dolmen de Montjuïc, dibuix d'Eudald Canivell, únic testimoni que tenim d'aquest monument megalític desaparegut des de fa molts anys. Fou publicat a "l'Avenç" del mes de juny de 1882. Història de Barcelona. Vol. I.

ESQUEMA DE LA SITUACIÓ RELATIVA
 DELS POBLATS IBÈRICS I BARCINO.
 (elaboració pròpia.)

Excavacions recents han permès conèixer un dels més antics jaciments arqueològics ibèrics de Montjuïc. Durant la construcció de la via que connectava Magòria amb el port, l'any 1929, es va trobar un conjunt de sitges, grans dipòsits excavats en el subsòl per emmagatzemar grà i productes agrícoles. En una excavació més recent s'hi trobaren restes d'un carro i altres estris domèstics, corresponents als segles III i II a C., que fins la data es consideren les restes més importants del poblat ibèric emplaçat a la banda de migdia de la muntanya. Hi ha qui sosté que aquest poblat fou la gran metròpoli Laye. Es suposa que un altre poblat ibèric s'establí a Montjuïc i es situà al voltant de l'actual l'estadi. Unes excavacions realitzades pel Servei d'Activitats Arqueològiques ens permeten suposar que un tercer nucli ibèric s'establí entre el castell i el cementiri. El material aparegut en el jaciment ens situa en un moment relacionat amb la transició del bronze final a la Iberització, la primera Edat de Ferro. ⁶

Els ibers que preferien els llocs alts, també s'establiren al turó de Monterols, al Putxet, al turó de la Rovira i a les parts altes de la Serra de Collserola, així com a altres turons al costat dels rius Besòs i Llobregat, i probablement arran de mar formant colònies de pescadors.

Hi ha una llegenda sobre la fundació de Barcelona ⁷ basada en que Hèrcules havia sortit amb una flota de nou embarcacions per ajudar els Troians. Una tempesta les portà al nostre litoral i una de les barques, la "barca nona" va perdre's i més tard va aparèixer al peu de Montjuïc on va fundar un poblat amb el seu nom.

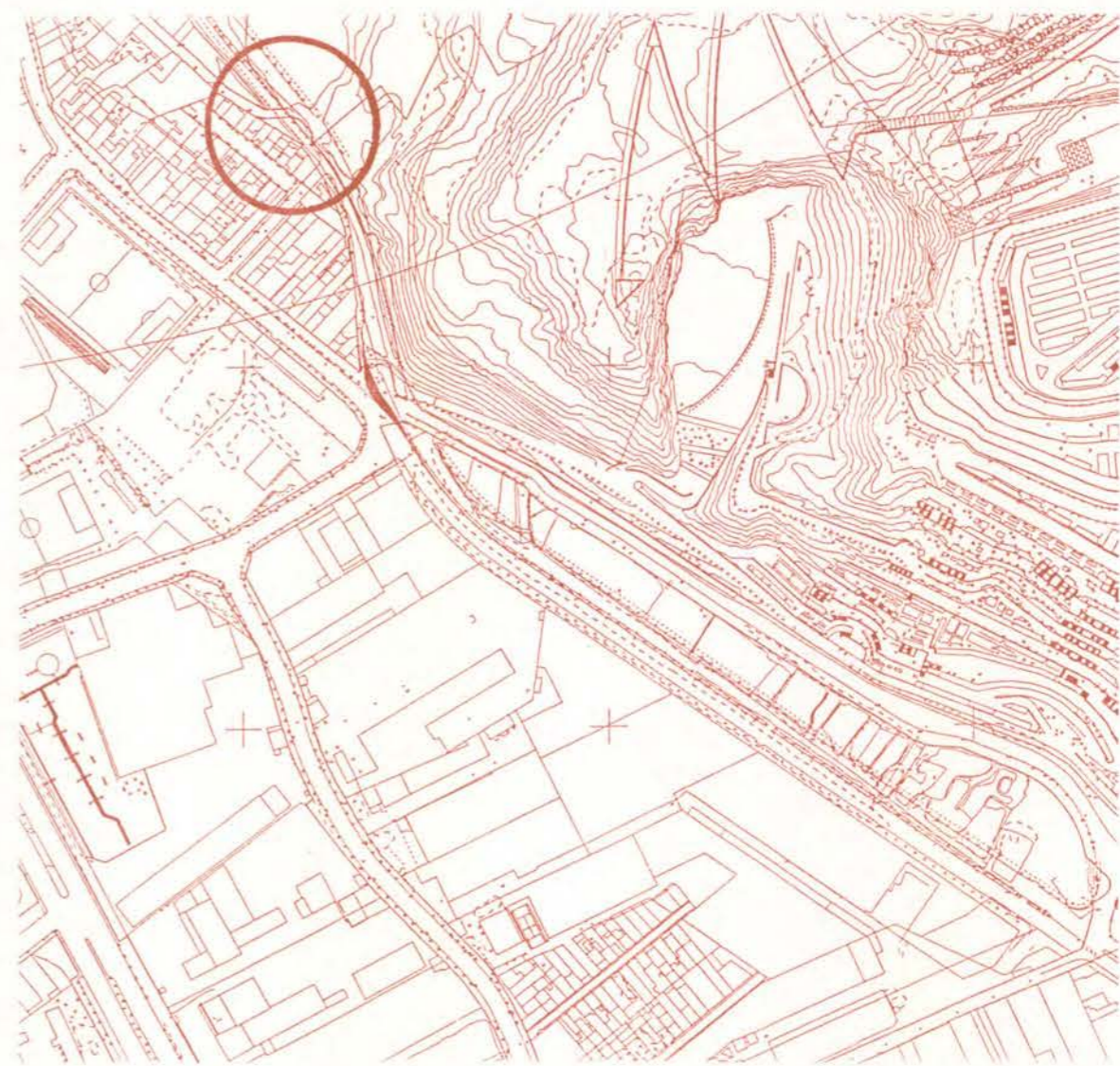
També hi ha qui defensa en la possibilitat d'un posterior assentament cartaginés a Montjuïc, al costat d'un altre de laietà i que ambdòs acabaren romanitzant-se.

Agustí Duran i Sampere ⁸ ens explica com fins al 218 la civilització ibèrica s'havia desenvolupat com una societat independent, que havia rebut moltes influències forasteres derivades del contacte amb els pobles de nivell i cultura superiors, els grecs, els fenici - cartaginesos. Arriba a concloure, després d'una exposició de la diferent sort que corren els poblats ibèrics, que els de Montjuïc són dels que continuaren i es convertiren en ciutats romanes.

⁶ Albert Freixà i Vicenç Moreno. "Un assentament al vessant S.E. de la muntanya de Montjuïc".

⁷ Rodrigo Ximenez de Rada, arquebisbe de Toledo. S. XIII.

⁸ Montjuïc, Centre de la Primera Barceloña Romana. Història de Barcelona. Vol. I.

Així fou el destí del poblat indígena de Montjuïc que donà lloc a la ciutat romana de Barcelona, anterior a la ciutat de la plana del Tàber. El poblat de Montjuïc continuà com a nucli urbà important almenys fins a l'època d'August. Posteriorment i atenent a les troballes arqueològiques sembla que el poblament fós dispers i poc important, com si el nou nucli de la Barcelona del Tàber s'hagués constituït com a veritable ciutat.

Una inscripció pertanyent al S. I a. de C. i trobada l'any 1903, en el sector sud de la muntanya, certifica l'existència d'un poblat amb muralla i portal. La inscripció diu: "Caius Coelius, fill de Taisius, duumvir quinquennal", tingué cura de la construcció dels murs, de les torres i de les portes. Aquest text ens diu que la ciutat establerta a Montjuïc arriba a tenir organització romana, ja que consta d'un càrrec de duumvir quinquennal, i que va ésser fortificada.

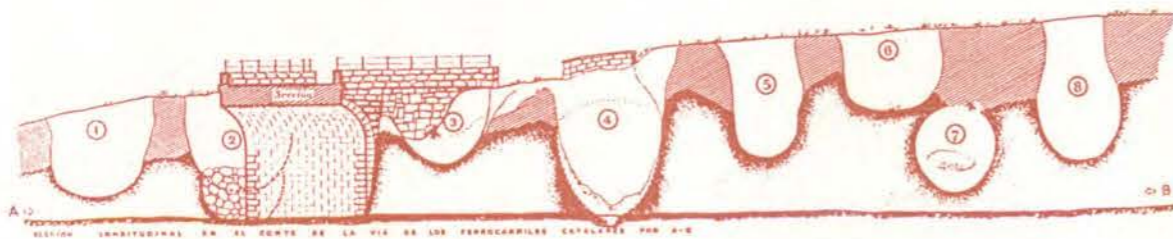
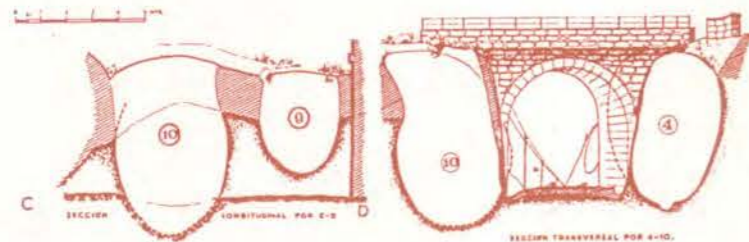
Des de la troballa arqueològica del 1903, hi ha hagut diverses opinions que resumidament venen a dir:

- Els més escèptics han arribat a suposar que malgrat la inscripció està feta en un bloc de pedra de Montjuïc, no correspon al lloc on fou trobada i que pertany a la Barcino del Tàber i per raons desconegudes la pedra tornà a la muntanya.
- La segona teoria va lligada al problema de les dues Barcelones, la de Montjuïc, antiga Laie indígena, i la del Tàber, la nova ciutat romana que heretà el topònim Barkeno.
- Una tercera visió manifesta que la Barcelona romana nasqué a Montjuïc i després d'un curt termini, fou traslladada al pla, al Tàber.

De totes aquestes opinions i de la tesi de si aquest poblament primitiu de Montjuïc fou colonial o municipal s'ha treballat sense que hi hagi una versió definitiva.

Sembla però evident que ha estat poc valorat el paper que tingué aquesta Barcino romanitzada entre l'època ibèrica estricta, la del vell poblat de la muntanya de Montjuïc, i la nova, quan surgeix al 133 a. C. fundada pel consul Escipió, la Barcelona que en podríem dir definitiva, la del pla, al Tàber.

La singularitat de la muntanya, lloc atractiu amb bones panoràmiques i condicions de defensa, és un objectiu general perquè els ibers hi fixin el seu assentament. La dificultat d'establir-hi a la muntanya el comerç i per les dificultats comunicació i transport a causa de la seva topografia, seràn motius evidents perquè la ciutat romana definitiva s'emplaci al pla, al Tàber i deixi Montjuïc. La muntanya no canvia, ni canvia la interpretació simbòlica que des de la ciutat es fa d'ella.

Emplaçament i seccions transversals i longitudinals de les sitges ibèriques trobades al vessant sud-ponent de Montjuïc, el 1946, al voltant de la línia dels Ferrocarrils Catalans, dins de l'anomenada Barriada del Port. Les devien utilitzar probablement els segles III i II a. de C., com grans dipòsits al servei del port que hi havia a la vora.

Montjuïc a l'edat mitjana. La necròpolis dels jueus i el culte dels cristians.

Hi ha diverses teories sobre l'origen del nom de Montjuïc. La primera tesi que trobem l'estableix Pere Tomic, al segle XV, a la *Historia i conquesta de Catalunya*, expresant que a l'antiguitat la muntanya s'anomenava "Mons Jovis".

Al descriure els treballs d'Hèrcules, Tomic diu: "... E per los dessus dits Reys fou acordat que li fossin trameses IX barques, les quals lo anassen cercant alla hon lo dit baro fos; e axi fou fet. E prestament la embaxada fo partida ab los embaxadors per venir cercar lo magnifich baro; e venint per la mar trobaren gran fortuna de temps; e foren ab aquella tempesta prop de terra davant lo munt de Jovis, de ques pesderent de les dites IX barques les VIII, donant aquí a traves en lo dit munt, qui vuy es appellat Montiuhic"⁹.

La relació que estableix Tomic entre els dos mots és que Montjuïc prové de Mons Jovis, que per altra banda respon al supòsit que alguns autors hi emplaçaven a dalt de la muntanya un temple dedicat a Júpiter, suposició que no s'hauria de descartar. Així Joan Blaen escrigué: "essent Barcelona una població tan antiga i il.lustre, sembla versemblant que en l'antigor seguis el ritu de les més insignes del món i dedicués a Júpiter un temple, en aquella muntanya, que participés de nom de tal divinitat imaginària"¹⁰.

La teoria més sostinguda és la que el nom de la muntanya prové etimològicament dels jueus. Així a la muntanya s'hi havien trobat moltes sepultures jueves i el nom més aviat li vindria de Mont dels Jueus, Mont Judaic o Mons Jueus.

"Resumint: no admetém la existencia d'un imaginari temple de Jupiter en la incontestable muntanya dels jueus"¹¹. Era costum que els cristians tinguessin llurs sepultures en els recintes sagrats de les esglésies dintre de les ciutats i viles, la qual cosa no succeia amb el jueus que no feien servir les sinagogues per aquesta funció i cercaven normalment llocs alts a les afores de les poblacions. D'aquí que, Girona, Vic, Manresa i altres poblacions del Principat, tinguessin el seu

⁹ Pere Voltes Bou. "Historia de Montjuich y su castillo". Ajuntament de Barcelona.

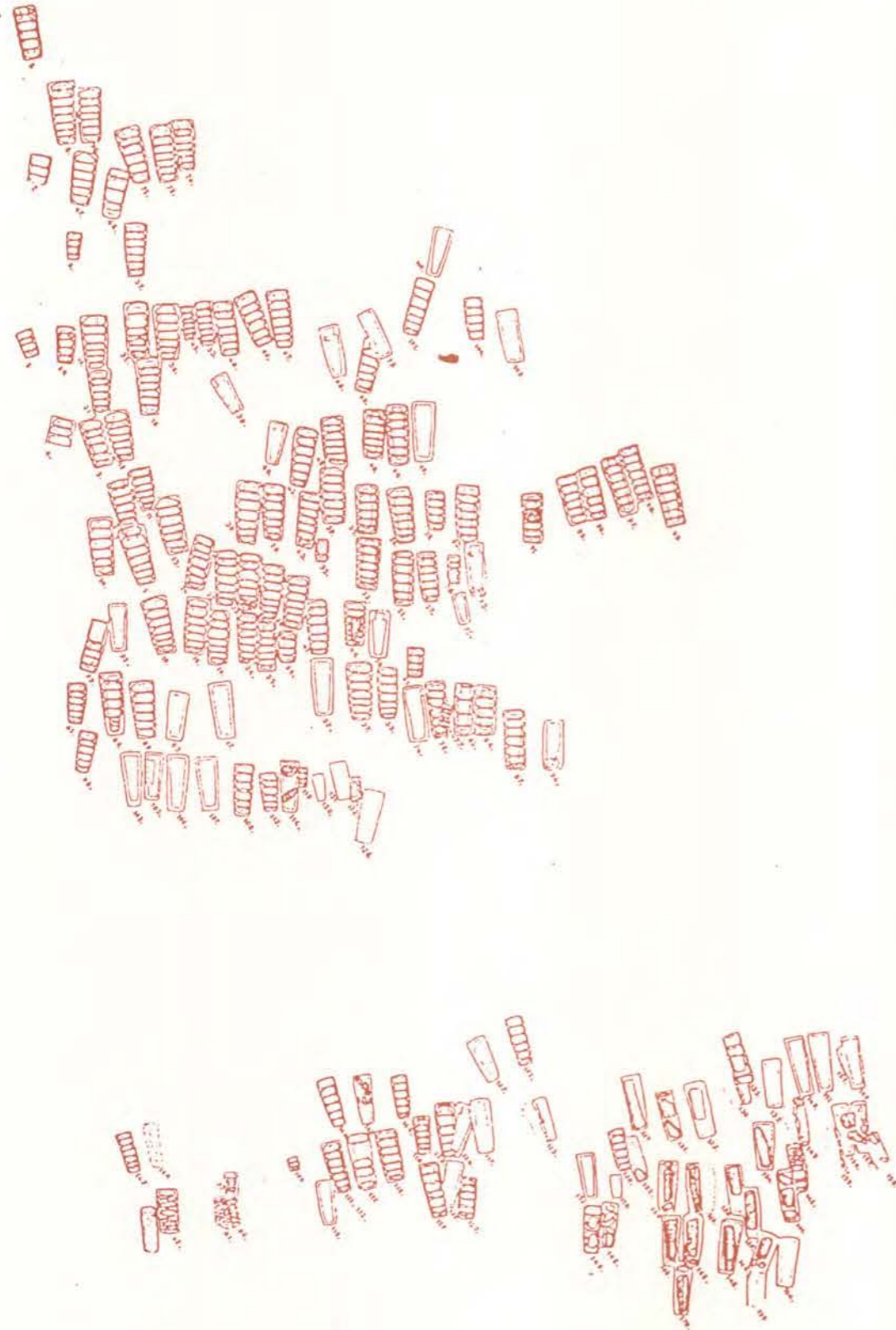
¹⁰ Josep Lluís Alcofar. Montjuïc, Muntanya Olímpica i Firal. Edicions de Nou Art Thor.

¹¹ Carreras Candi. Lo Montjuich de Barcelona.

A l'inici d'unes obres de nivellació per a bastir les construccions del tir, l'agost de 1945, varen aparèixer enterraments de restes humanes pertanyents a l'època medieval. Examinades les troballes es va comprovar que es corresponien a l'antic indret conegut pel fossar dels jueus i es va procedir a l'excavació dels sepulcres, durant l'any 1946. La il.lustració de la dreta es correspon al pla de conjunt dels sepulcres escavats de la necròpolis hebrea (Font: Agustí Duran i Sanpere. Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat).

A la il.lustració superior s'ha dibuixat sobre un plànol actual la situació aproximada del fossar a la zona de tir.

Montjuïc, pel fossar dels jueus.

Es difícil de precisar el moment de l'establiment de la necròpolis jueva. Sabem de l'existència d'una necròpolis jueva a la muntanya per les excavacions realitzades els anys 1945-46 per l'Institut Municipal d'Història. Els enterraments corresponen als segles XII i XIII, i estaven emplaçats al costat de la carretera del castell, a la part sud-llevant, coincidint parcialment amb la zona que va ésser esplanada per les instal·lacions esportives del Tir i en part estenent-se cap al sud per la carretera del Morrot, a nivell del mar. Les obres d'esplanació de l'esmentada zona esportiva varen permetre la realització dels estudis arqueològics.

La difícil convivència entre les comunitats cristianes i jueves fou la causa de que el cementiri jueu només perdurés fins a finals del segle XIV. El 1391 varen ésser assaltades pels cristians quasi totes les comunitats jueves de la península, i en el cas de Barcelona es va assaltar el call jueu el 5 d'agost d'aquell mateix any. Aquell "avalot" representà el final del call, que fins llavors havia tingut la protecció dels reis. Anys més tard Martí I l'Humà va donar l'antic fossar dels jueus als frares Celestins el 1408. El cementiri va ésser devastat i les seves pedres es varen emprar com material de construcció per bastir diversos edificis de la ciutat. Algunes de les làpides es conserven actualment al Museu d'Història de la Ciutat.

A l'iniciar unes obres de nivellació per a bastir-hi les construccions del Tir, l'agost de 1945 varen aparèixer restes humanes pertanyents a l'època medieval.

Examinades les troballes es va comprovar que es corresponia a l'antic indret conegut pel Fossar dels jueus i durant l'any 1946 es va procedir a l'excavació dels sepulcres. La il·lustració de l'esquerra es correspon al pla de conjunt dels sepulcres excavats a la necròpolis hebraica ¹².

A la il·lustració de l'altra plana s'ha dibuixat sobre un plànol actual la situació aproximada del fossar.

La muntanya no va ésser emprada pels jueus únicament per a enterraments, com a lloc de silenci i repòs dels seus morts. Documents del segle X ens parlen de propietats jueves a Montjuïc: "la terra de Maior, l'habitació de Bona Isaac, l'alou de Benvenisti o les vinyes de Vives Boca Doca" ¹³. Aquestes terres contigües a les dels ciutadans de Barcelona, eren comprades,

¹² Agustí Duran i Sanpere. La formació d'una gran ciutat. Barcelona i la seva Història.

¹³ Victor Mora. "Los judios de Montjuïc". Montjuïc: Història d'una muntanya. Ajuntament de Barcelona.

permutades i explotades.

La documentació més antiga que es coneix en la que consten moviments de les propietats rústiques a la muntanya de Montjuïc data del 879 ¹⁴ en la que es descriu que un tal Casto fa donació d'un alou, situat a la muntanya, als canonges de la Seu.

El "*Liber Antiquitatum Sedes Barchinone*", és el fons documental que conté més notícies sobre les transformacions de terrenys a Montjuïc en aquella època. De la seva lectura es confirma la presència a Montjuïc de l'activitat agrícola, especialment s'esmenten la vinya, els oliverars, les figueres i l'existència d'horta i boscos. També es constata la presència de ramaderia i caça, i bens edificats. Una de les citacions diu: "El 30 de setembre de 1068 (lib. I, f. 158) que correspon a l'acta de venda de cases amb dependències i d'una peça de terres situades en Monte Judaico, feta per Gombau i Bonadona, la seva muller, la qual les tenia per llegat de Bernat Amat, el seu marit difunt. Les cases i les dependències confronten al E. amb hortes de Joan Amat, al N. amb un alou de Ramon Ermengol. La terra limita al N. amb terra de Ramon Bonfill i els seu hereus, al E. amb terres del mateix, al sud amb la via i horta de Joan Amat i hereus i al O. amb terra de Ramon Ermengol" ¹⁵.

La documentació municipal ens proporciona una clara notícia de que, per l'any 1338, Montjuïc era un lloc freqüentat, transitat i que el municipi desitjava tenir-lo en les millors condicions de seguretat i netedat. En aquell temps el Consell Municipal disposà que no s'hi tiressin pedres ni escombraries, "sobra lo cami nou de Montjuich qui es la mar aytant com es de la capella de Sant Bertran fins al lloch apellat Fraga" ¹⁶.

També se'ns constaten les obres de construcció o reforma en edificis situats a Montjuïc, testimoniatge d'una activitat urbanística a la muntanya ¹⁷. "... el 30 de gener de 1576, es recull la concordia entre l'estenedor de teles Francisco Font i el mestre d'obres Juan Orta, relativa al

¹⁴ Capmany. Memorias I, pag. 208

¹⁵ Pere Voltes Bou. "Montjuich y su Castillo". pag. 34

¹⁶ Institut Municipal d'Història. Deliberacions del Consell (1338-1339). T. XIV, f.18v.

¹⁷ Josep Mª Madurell. "Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura". Estudios Històrics y documentos de los Archivos de Protocolos I. (Publicació del Col.legi de Notaris de Barcelona) 1948.

● Sta. Maria del Port

● Ermita de Sta. Madrona

○ St. Fariol
(penya de St. Fariol)

○ St. Julia

○ St. Fruitós

● Ermita de St. Bertran

● St. Pau

- emplaçament aproximat
- emplaçament més precís

contracte signat el 5 de setembre de 1575, per a la pràctica d'obres a la torre de S. Ferriol, sita a la muntanya de Montjuïc, de Barcelona" ¹⁸.

Montjuïc acollia la necròpolis jueva, al temps que la devoció popular hi havia bastit capelles i ermites pel culte cristià. Algunes les podem situar amb bastant exactitud a partir dels documents i gravats antics. La de Santa Madrona, situada al costat del Palau Nacional i la de Sant Bertran són les més conegudes. A més a més de les esmentades n'hi havia d'altres que no duraren tant, ja sigui per la transformació de la muntanya degut a l'explotació de les pedreres, o perquè foren enderrocades durant les guerres o perquè la gent a poc a poc va anar abandonant la muntanya.

Sant Julià, citada en un document de l'any 986, ¹⁹ era la més antiga. Durant el S. XIV va tenir la categoria de parròquia i estava situada a la part baixa de la muntanya. El seu entorn era un magnífic paratge i hi havia una font. Era lloc freqüentat pels barcelonins que hi anaven de romiatge en especial el dia 9 de febrer, dia de la festivitat del Sant. Per anar de Barcelona a l'ermita de Sant Julià es sortia per la porta Castell Nou, passant pel raval de Santa Maria del Pi i pel camí del monestir de Sant Pau i prop d'un estanyol que havia format el mar al retirar-se. D'allí es pujava recte a la capella situada a la part baixa de la muntanya ²⁰.

La capella de Sant Fruitòs també és molt antiga. Hom té notícies de la seva existència al S.XI i fins al S.XIII. Carreras Candi, basant-se en un document del 1168, la situa sobre una de les carreteres que anaven de la ciutat al port ²¹.

La capella de Sant Farriol estava damunt d'unes pedres, d'aquí que també s'anomenés a aquell indret "La penya de Sant Farriol". Hom té notícies de la seva existència a partir del 1288 i desaparegué a finals del S. XVII, quedant l'edificació en runes.

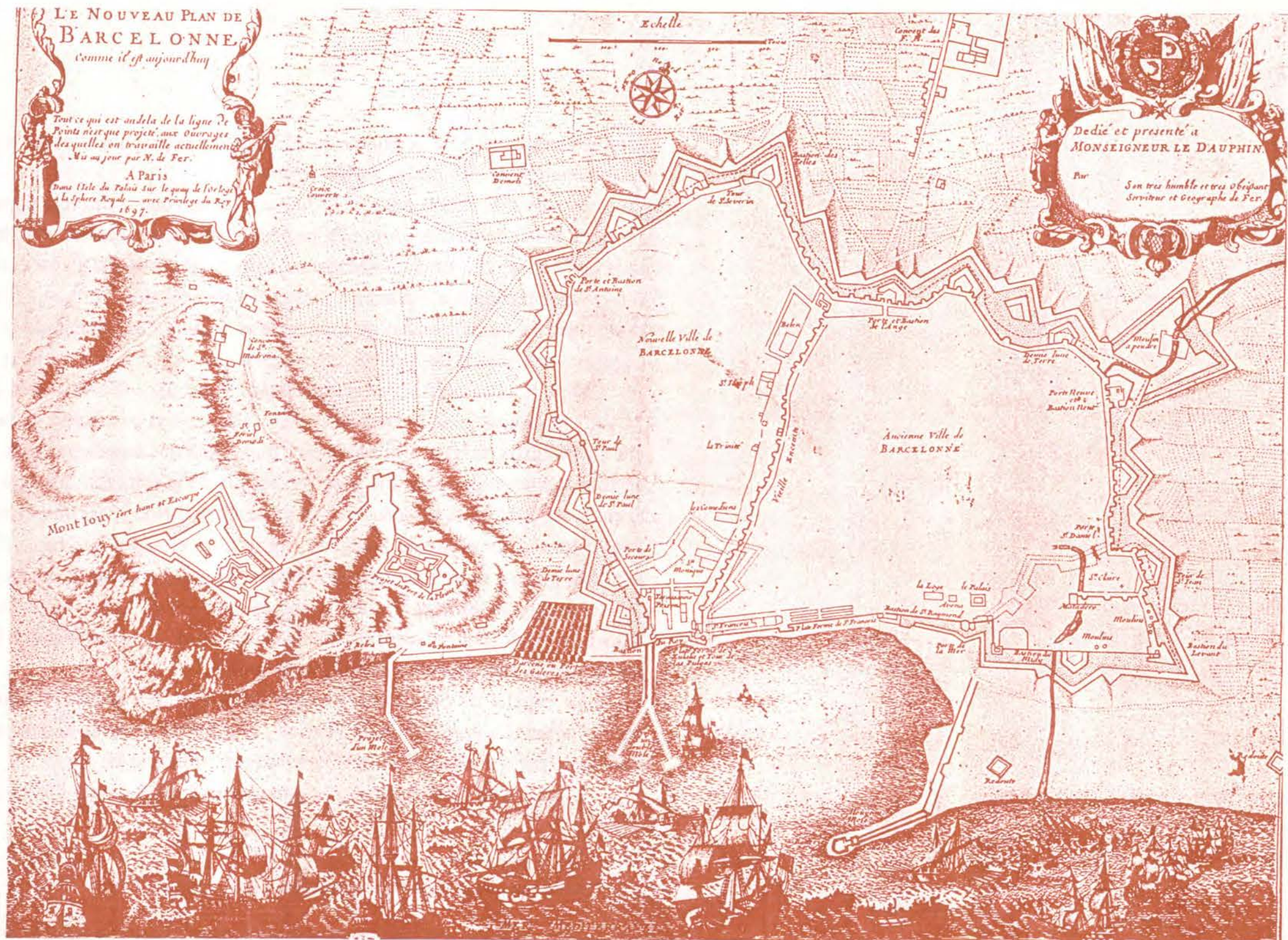
L'ermita de Sant Bertran, va donar nom a les famoses hortes situades al peu del vessant

¹⁸ Notari Luís Jorba. Caixa 17, plec d'escriptures anys 1563-1589.

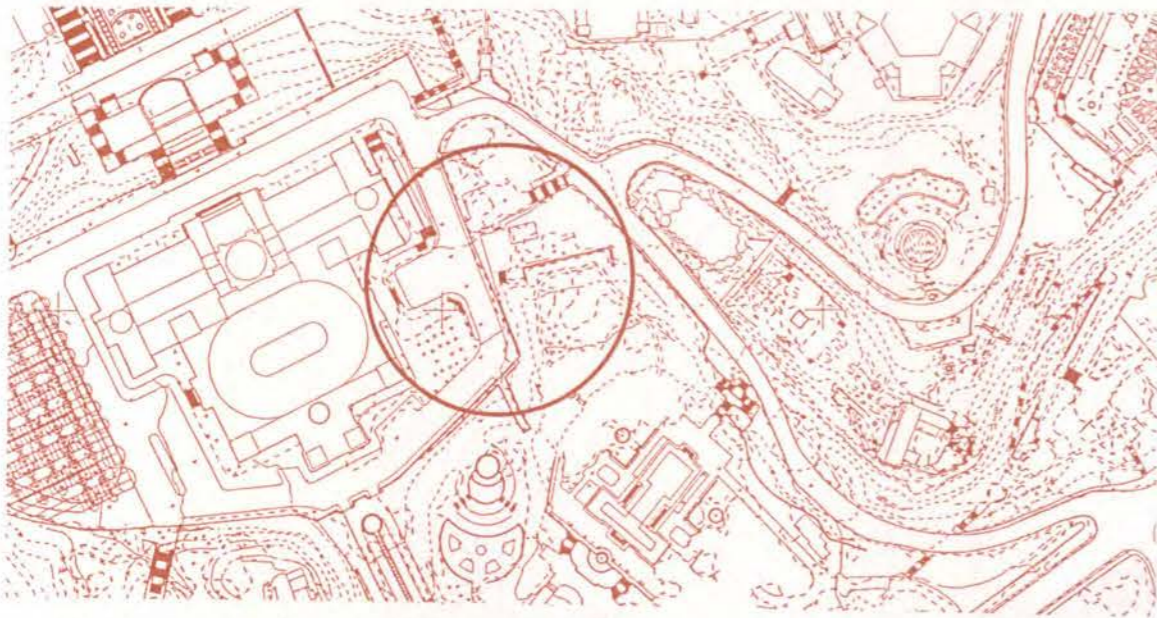
¹⁹ "Vinea que erat ecclesie Sancti Juliani sita in Monte Judaico" (Pergaminos sueltos del Archivo de la Catedral de Barcelona) P. Voltes. Historia de Montjuich y su castillo.

²⁰ Carreras Candi. "Lo Montjuich de Barcelona".

²¹ A-1168 "in territorio Barchinone in monte Judaico apud sanctum fructuosum qual terra afrontava a meridie in via qua itum ad portum" (Doc. 53 d'Anfós I. Arx. Corona d'Aragó)

En aquesta il·lustració de 1697 encara es poden identificar l'ermita de Sant Bertran al peu del camí del Morrot, i les de Sant Fariol i Santa Madrona al costat del camí que des de la Creu Coberta anava al cim de la muntanya. Observem que a Santa Madrona apareix un convent. (Atlas de Barcelona)

Situació en un plànol actual de l'ermita de Santa Madrona, al costat del Palau Nacional.

L'ermita de Santa Madrona va ésser la més important.

nord-llevant de la muntanya. Per la seva proximitat a la ciutat i pel seu magnífic entorn, l'ermita fou una de les més populars i conegudes de Montjuïc. Els barcelonins hi anaven a les festes senyalades i els diumenges i s'hi organitzaven banquets.

Originàriament l'ermita de Sant Bertran era molt petita, però s'havia ampliat els S. XV i XVI. Carreras Candi la situa al peu del camí que anava a Fraga ²² i ens constata que ja existia a principis del S. XIV. El seu emplaçament ens el confirma la lectura de la cartografia de finals del S.XVII en que apareix l'ermita al costat del camí, aproximadament sota l'actual Miramar. A la capella s'hi veneraven les imatges de Sant Elm, invocat pels mariners i navegants i la de Sant Adjutori, a qui acudien els matrimonis sense descendència. Hi hagué un ermità i va ésser sufragània de la parròquia de Sant Just. De la mateixa parròquia de Sant Just depengué també la capella de Sant Julià. Segons Pi y Arimon, l'exèrcit de Napoleó va destruir l'ermita a principis del S.XIX durant la invasió a Espanya.

La capella de Santa Madrona era la que es construí més tard de totes, però alhora va ésser la més important, ja que contenia les relíquies de la Santa, que nascuda a Barcelona, es proclamà segona patrona de la ciutat. El dia de la Santa, era costum la celebració d'una processó que sortia de la Catedral fins a la capella on s'hi feia missa. Després d'un "aplec" a la muntanya es tornava a la ciutat.

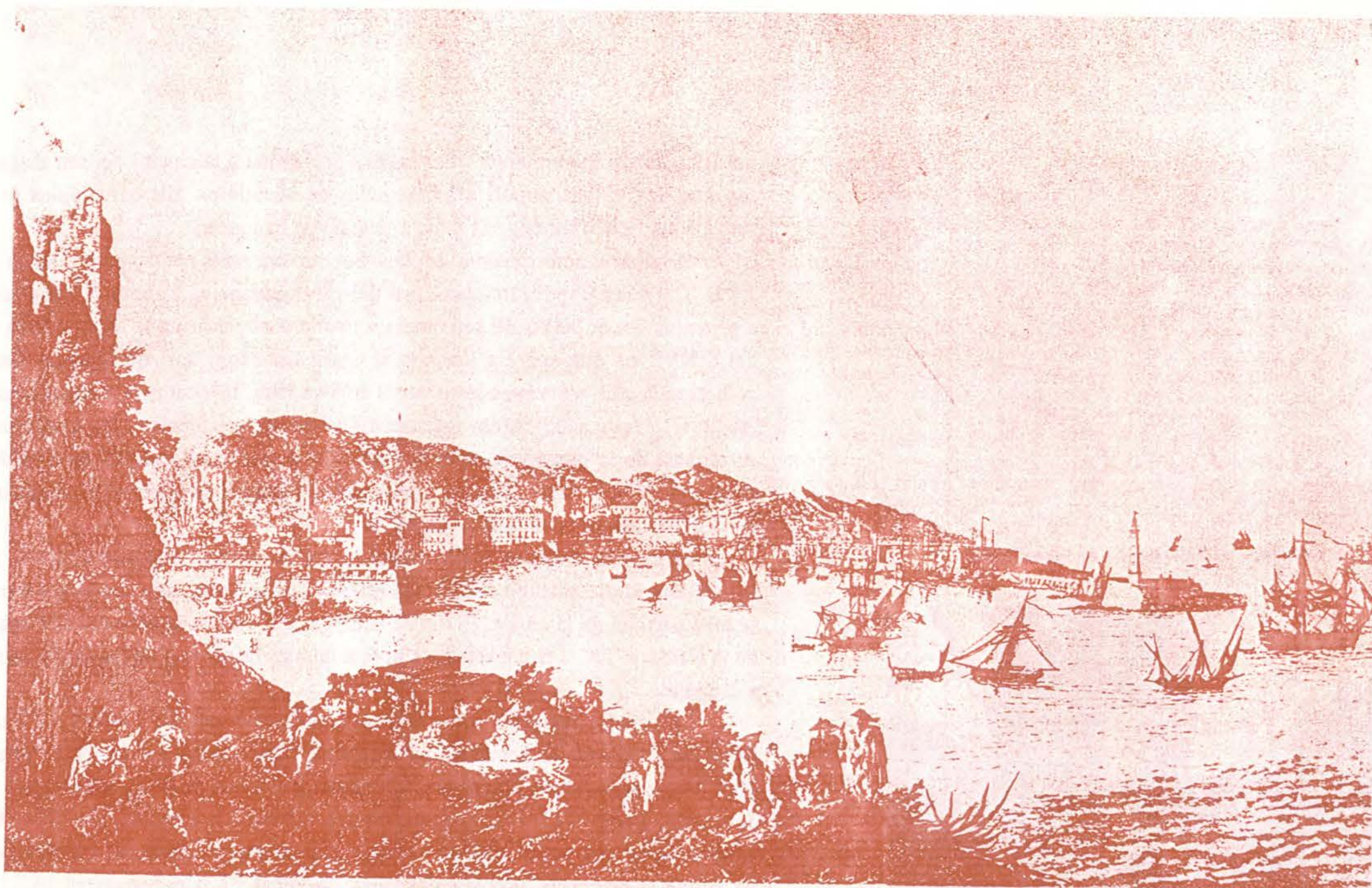
La capella tenia un convent annex que varen ocupar primer els frares menors de Sant Francesc i després els Servitas i els capuxins. Durant el setge de 1652 l'ermita desaparegué i el 1661 es va acordar reedificar-la. L'església i el convent foren enderrocats durant la guerra de Successió, l'any 1713, i les relíquies es depositaren a la catedral. El 1754 els devots de la Santa varen aixecar una petita ermita al mateix lloc, que es va restaurar el 1907 i de bell nou el 1947. És la que es conserva al costat del Palau Nacional ²³.

Prop del castell del Port, a uns 300 m hi havia la capella de Santa Maria del Port, documentada a partir de 1030, en el testament d'Ermengarda, filla de Borrell II.

Carreras Candi ens documenta sobre la capella. El 1458 els Sarrià decideixen reconstruir-la, puix estava en ruïnes, i el 1498 es conclouen les obres i el aleshores propietari Benet Diumeró,

²² Fraga (o Vilanova del Port) estava a prop d'on hi havia l'antic port de Montjuïc.

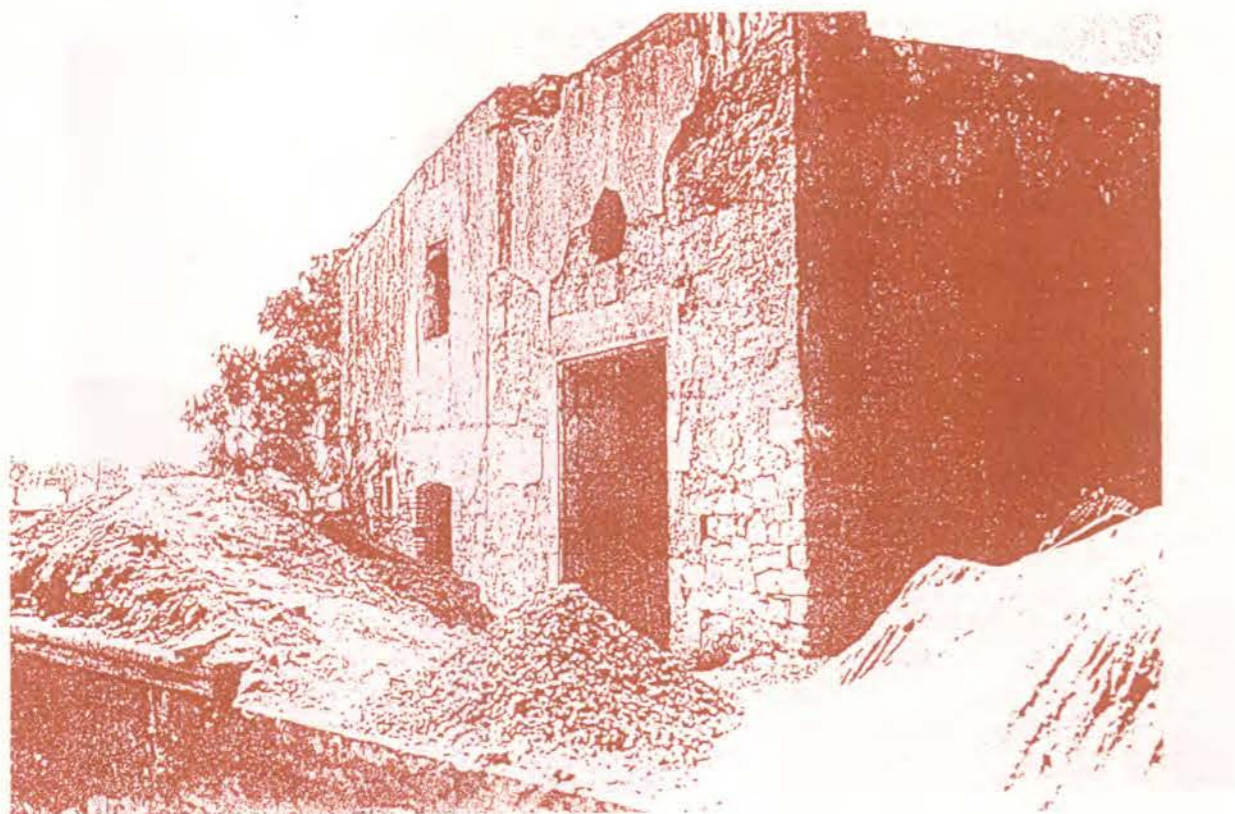
²³ Anna Mª Adroer. "Las ermitas de Montjuïc". Montjuïc: Història d'una muntanya. Ajuntament de Barcelona. 1984.

La CIUDAD de BARCELONA DESDE el CAMINO de MONTJUIC

Gravat del 1760. A. Duran i Sanpere. "La ciudad de Barcelona". 1948.

L'ermita que es veu en primer terme, penjada en l'espadat de la muntanya en el camí de Montjuïc, és la de Sant Bertran. Era un lloc habitual per anar a passejar. Situada a uns mil passos de la ciutat, era una fita assolible pel caminant. (Atlas de Barcelona)

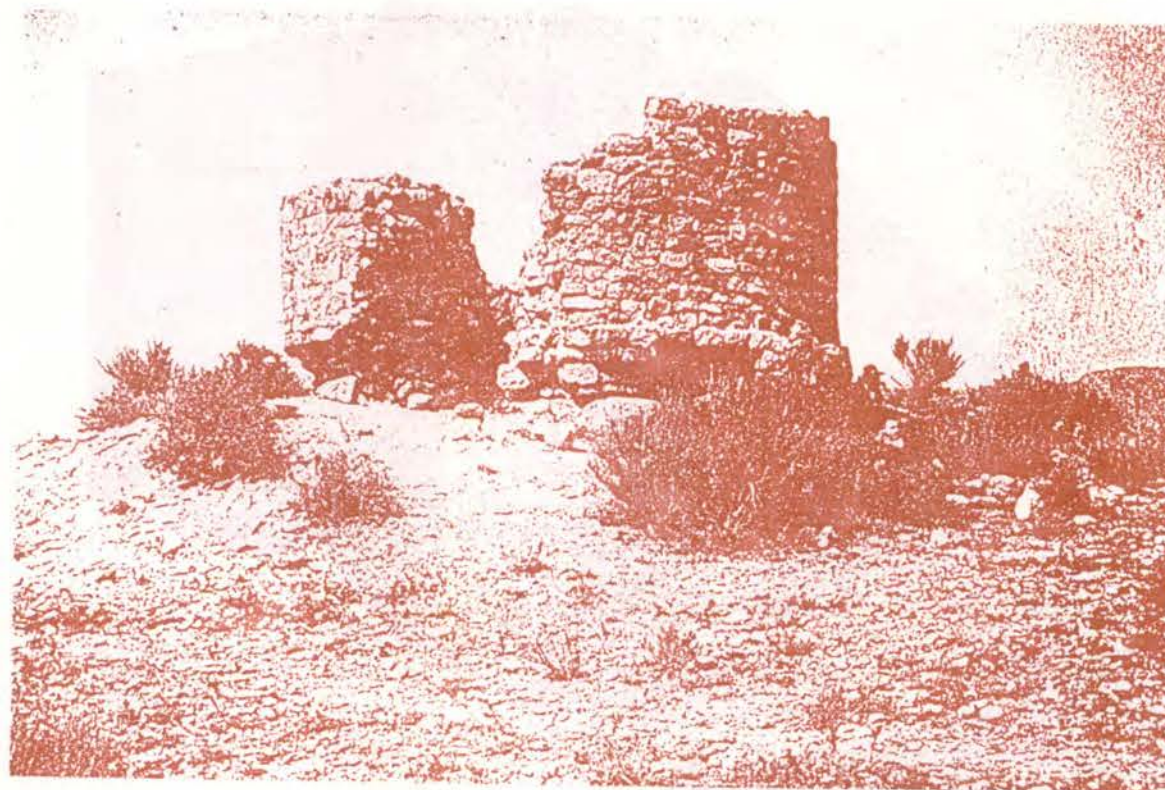
mercader i hereu dels Sarrià, dota de les rendes necessàries per a celebrar-hi oficis tots els diumenges i dies de precepte. D'aquella capella sols quedà l'advocació: Santa Maria del Port.

L'actual capella de la Mare de Déu del Port que ha romàs fins als nostres dies no és la construcció romànica del temps dels Comtes de Barcelona, sinó un altra de barroca del S. XVIII situada en el barri del port.

Les ermites i capelles amb bona lògica s'establiren al peu dels camins, al vessant de la muntanya que mira a la ciutat i normalment al seu costat hi havia una font. Contrastant diferents documents escrits i gràfics, s'ha confegit un plànol indicatiu que dibuixa sobre una base actual els principals camins de la muntanya i la posició de les construccions singulars en l'època medieval.

Cromprovem com les capelles, excepció feta de la del castell del port, es localitzen al vessant Nord-llevant cercant bones perspectives en direcció als camps de Santa Madrona i les hortes de Sant Bertran, situades al seu peu i cap a la ciutat emplaçada al fons. La seva disposició que punteja la cornisa intermèdia que mira a la ciutat, es caracteritza perquè la separació entre elles apareix regular, uns tres-cents metres entre les més properes i uns set-cents entre les més separades. La distància més llunyana des de la muralla de la ciutat no arriba al quilòmetre i mig, distància que es pot considerar molt raonable per un passeig o excursió familiar.

No ens ha d'estranyar que a la vora de les ermites s'hi celebressin aplecs i trobades populars, costum que és de suposar havia de perdurar molt de temps.

Un angle de les ruïnes del antic castell de Port. Foto J. Colominas

El 1989, any del mil·lenari del barri del port, es va posar una placa commemorativa al lloc que ocupà l'antic castell del port.

La construcció dels primers elements de defensa.

Carreras Candi ens parla reiteradament de l'antic castell que tenia el port de Montjuïc situat sobre una roca avançada de la muntanya a prop del cementiri actual. En un document de 1053²⁴ es descriu el seu domini territorial: a llevant el Besòs, a ponent el Llobregat, al nord el Mont Orsà (Sant Pere Màrtir) i al sud el mar, es a dir abarcant la major part del pla de Barcelona.

El castell no gaudia per la seva posició de les millors condicions de defensa des del punt de vista estratègic, però en canvi li permetia complir una bona vigilància, ja que des del castell es dominava visualment tot el pla del Llobregat i l'antic port.

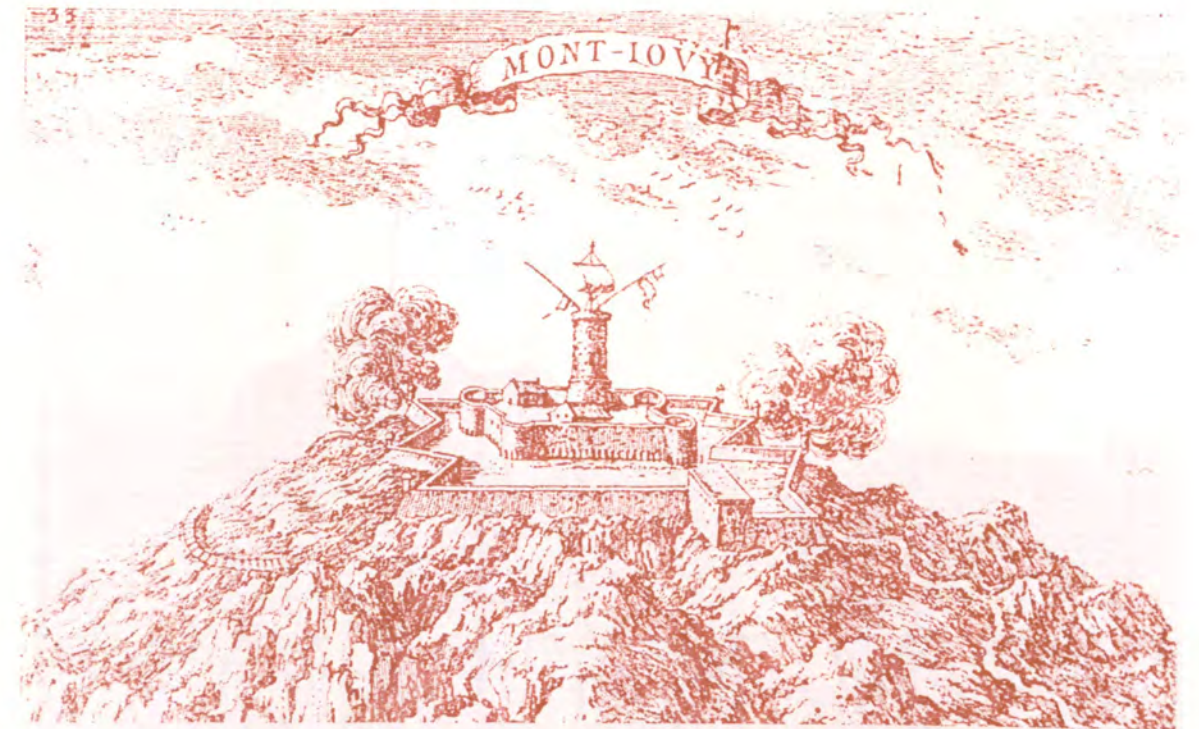
El castell pertanyé a Geribert i el seu fill Mir Geribert, de la casa vescomtal de Barcelona. Aquest últim, de difícil caràcter, s'enfrontà a la família comtal de Barcelona i després de reconciliar-s'hi Geribert va cedir el castell de port al comte de Barcelona Ramon Berenguer I. Els seus hereus Berenguer Ramon i Ramon Berenguer II, que havien de governar conjuntament, acordaren que un viuria al palau de Barcelona fins vuit dies abans de Nadal i l'altre fins vuit dies abans de Pasqua. Mentre el que no vivia a palau, ho feia al castell de port i habitava a les cases anomenades Bernat Ramon.

Més endavant Pere i Galcerà de Sarrià varen heretar el castell. Sembla que al S. XV del castell solament en quedaven les runes i desaparegué definitivament al segle XIX al ser volada aquella part de la muntanya per fer-hi passar un camí.

La situació estratègica de la muntanya de Montjuïc arran de mar, esdevenia en un extraordinari punt d'observació i vigilància per anunciar l'arribada dels vaixells sospitosos i per controlar el front costaner. Al cim s'hi bastí una torre de guaita²⁵ per aquest fi. Era segurament d'època romana, encara que la primera notícia documental que se'n té data de l'any 1073. No era una torre per orientar els navegants de nit ja que llavors no hi havia aquest costum. Era una torre per avisar de la presència de naus prop de la costa, "de dia amb senyals de vela i de nit amb

²⁴ Pere Voltes Bou. "Historia de Montjuich y su castillo". p.44 i Arxiu Catedral. Ant. Sedes. vol.IV f.17 doc.55.

²⁵ No hem de confondre la torre de guaita amb el far que es va construir l'any 1919 al vessant sud-llevant de la muntanya i fou inaugurat el 1921. S'arriba a l'esmentat far a través d'una carretera costeruda des del passeig de Can Tunis.

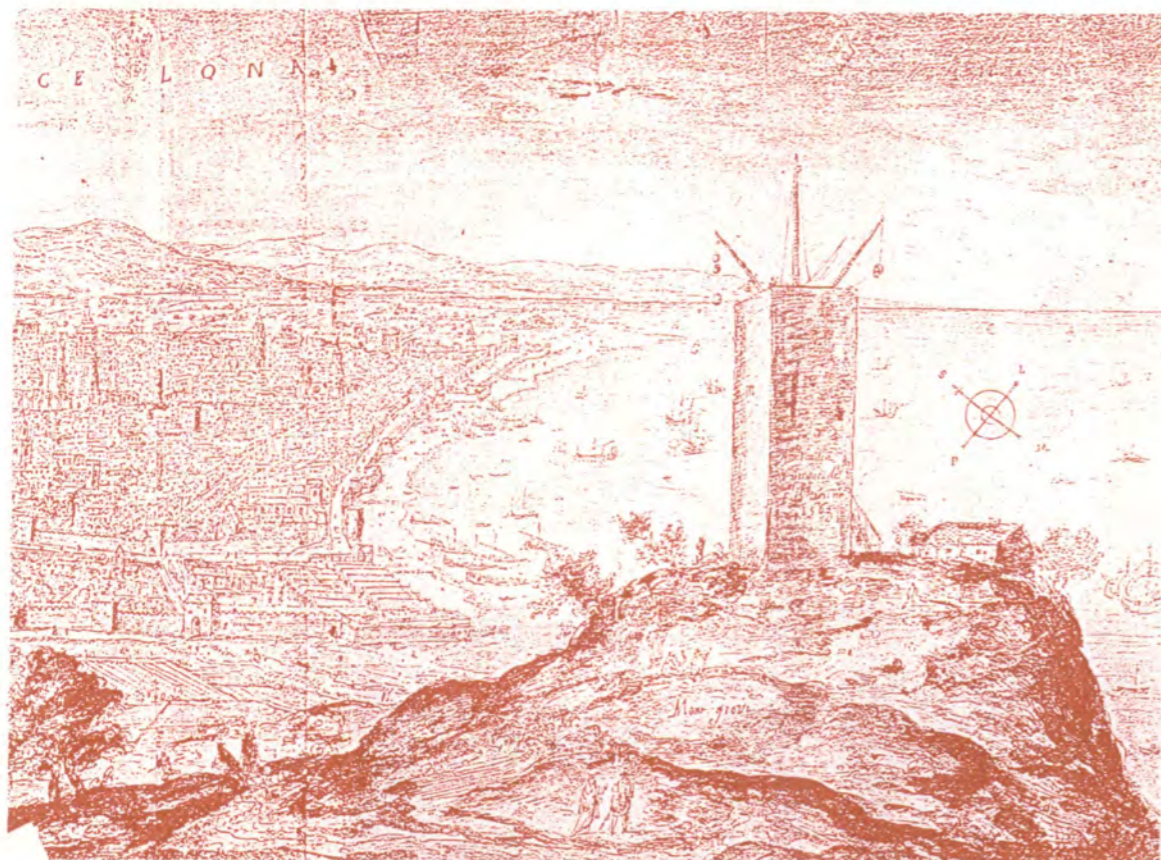
Les plans et profils des principales villes et lieux considerables de la principauté de Catalogne. A Paris, par le chevalier de Beaulieu (S.A.) 1652-55 (Atlas de Barcelona)

Carreras Candi escriu: "... essent una de les coses dignes d'esment de Barcelona, en lo S. XVI, dita atalaya, es natural que los viatgers ne parlessen. Enrich Cock, que acompanya á Felip II en sa vinguda á nostre ciutat, en 1585, la descriu ab les següents paraules:

"En lo más alto de dicho Moniuvi hay una torre o atalaya de la cual se ven las galeras y navíos que vienen de lexos y se da señal á los ciudadanos cuando vienen. De allí siendo el dia claro se ven las islas de Mallorca y Menorca aunque hay un gran trecho de mar en medio".

D'igual manera, al començament del segle XVII, Vicent Garcia, el famós rector de Vallfogona, en la poesia que dedicà a Montjuïc, aludeix diferents vegades a la torre del cim al dir:

"Gran senyalador de Moros,
 Que de tos ulls van fugint,
 Tement com los tens de foc,
 No'ls cremes de viu en viu
 Mes diuen los que't coneixen,
 Que ets un covart fementit;
 Puix no tens sino la Llengua,
 Y eixa, per donar avís.
 Tens etxisadas las donas
 Y de seny las fas eixir,
 Que en dir Montjuïc senyala,
 Fan vela del Faldellí
 Sols me enfada aquella Torre
 Que ab una ma de tres dits,
 Parla ab signes a la costa,
 Secrets del mar descubrint".

senyals de foc" ²⁶ o donar senyals de guerra. De les senyals fetes per la torre de guaita de Montjuïc, en temps de guerra en parla l'italià Gallo, a propòsit d'una esquadra genovesa que en 1466 anà contra Barcelona ²⁷.

A la torre hi havia els "guaites" que eren elegits entre persones responsables i rebien un salari del Consell de Cent. Mitjançant senyals òptics, la torre comunicava amb els campanars de la ciutat i amb les torres de defensa. Un sistema de senyals de "poms i banderes" col·locats a diferents altures i posicions podia donar dades complementàries sobre el tipus de nau que s'acostava i en la direcció que venia. Si el que es veia era tota una flota, s'hissava una bandera.

El 1475 la torre va ésser ensorrada per un llam i el guaita morí. Hi varen haver varis incendis i al S. XVI es va decidir construir un edifici més baix i una mica apartat per protegir el farer i a la seva família en cas de tempesta.

La torre que per aquell temps hi havia a Montjuïc, ja era una notable i bella construcció, que comunicava amb la ciutat per carretera, feta a càrrec de Barcelona i començada el 1607. Carreras Candi explica que ocasionà grans sacrificis, no sols per la indemnització als propietaris de la muntanya sinó també pels pleits i qüestions que aquests mogueren el 1608.

Amb la lliberalització del comerç amb Amèrica, i l'augment considerable d'entrada de mercaderies a port, la torre de senyals degué tenir una gran importància, puix informava de l'arribada de naus i hi ha qui sosté que a vegades els seus propietaris, a port ja venien les mercaderies just quan les naus eren albirades.

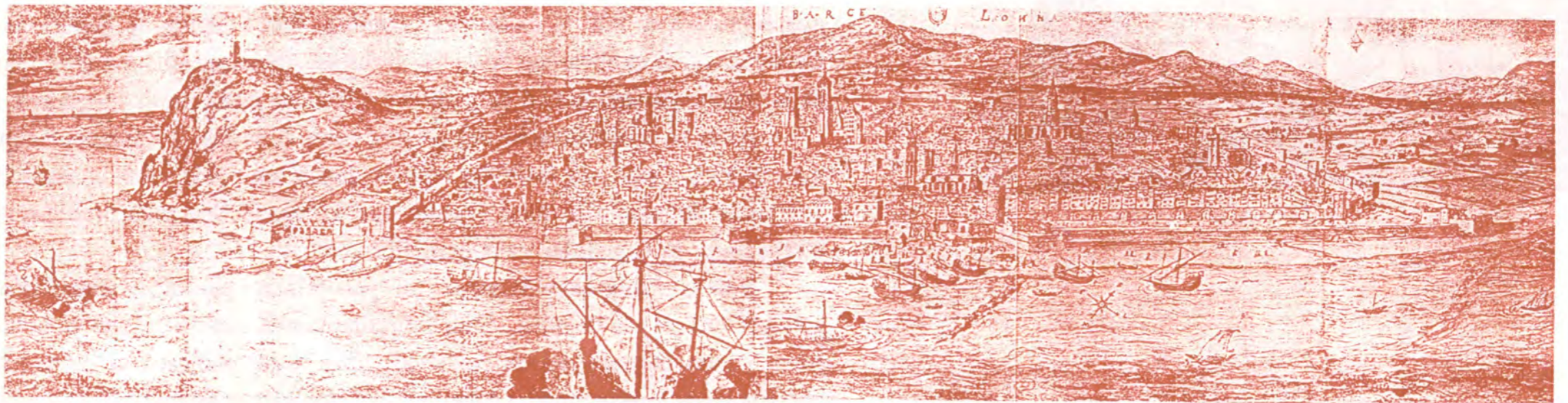
S'ha comentat com Montjuïc fou pels primers pobladors símbol d'una muntanya atractiva, apta pel control i la defensa. S'ha subratllat també que després es va buidar i acollí la necròpolis jueva i com durant l'època medieval, havia estat dedicada al culte i tenia com a principals construccions unes ermites i capelles i els camins per arribar-hi. El castell del port amb la seva capella i la torre de guaita foren unes altres edificacions singulars. Un Montjuïc que es va caracteritzar per iniciar una relació amb la ciutat emmurallada, amb la creació d'uns primers camins que des de les principals portes de ponent de la ciutat es dirigien a la muntanya. Aquests camins tenien continuïtat i travessaven la muntanya en direcció a ponent.

Gravat des de Montjuïc de A. Van Wyngaerde. 1563.

La torre originàriament estava aïllada. Tenia en la part superior una espècie de trident per a emplaçar-hi els senyals. Segons el color i la posició del senyal, el missatge era un o altra.

²⁶ Josep Lluís Alcofar. Montjuïc Muntanya Olímpica i Firal. Ed. Nou Art Thor.

²⁷ Francesc Carreras Candi. Lo Montjuic de Barcelona. pag. 62

Barcelona 1563. A. Van Wyngaerde. (Atlas Barcelona)

La torre de guaita situada al cim de la muntanya de Montjuïc controlava el port i es comunicava amb senyals òptics amb els campanars de la ciutat i amb les torres de defensa. L'elecció del cim de la muntanya ens referma la condició de control visual de Montjuïc.

No és d'estranyar que ja des dels primers gravats els dibuixants fixin el punt de mira de la ciutat des de Montjuïc per expressar les condicions paisatgístiques i panoràmiques del lloc i normalment hi entri en la composició una parella festejant a dalt de la muntanya.

La muntanya manté una bona relació amb Barcelona i sembla que es descobreixin els atributs d'un lloc atractiu per l'esbarjo o per gaudir de les bones panoràmiques de la ciutat.

Cal precisar però que en aquella època, des de la ciutat, la muntanya es veia encara llunyana i apartada. Els documents gràfics n'exageren la verticalitat del seu relleu, fent-la difícil d'assolir. Alexandre de Laborde en el seu "*Viatge pintoresc i històric*", defineix Montjuïc com una muntanya elevada i isolada, situada a la riba de la mar a l'extrem sudoest de Barcelona.

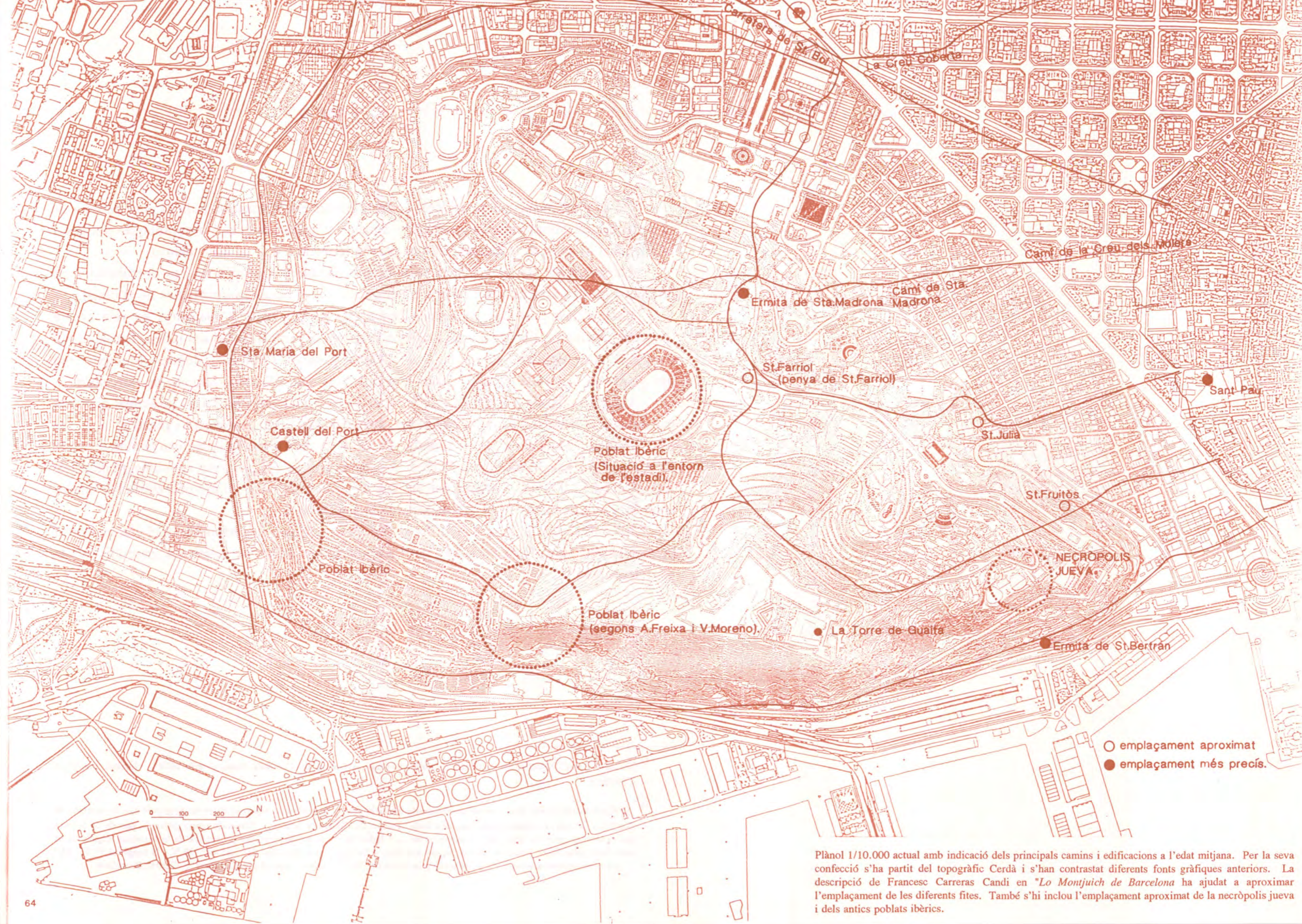
Un altre relat de Torme y Liorí ²⁸ ens defineix la muntanya de forma piramidal aixecada quasi des dels mateixos murs de Barcelona, amb abundants flors, tarongers i regadiu.

Francesc Manuel de Melo, al parlar de Montjuïc, ens presenta la muntanya com un abric de la ciutat per aquella part de la força dels vents de ponent que portaven malalties pròpies dels aiguamolls del Llobregat. Afirma que no puja molt, però s'aixeca l'altura necessària per quedar eminent a tota la ciutat, de la qual la separen uns mil passos.

Ildefons Cerdà, al descriure el Pla de Barcelona, ens presenta Montjuïc com una muntanya protectora dels vents freds de la vall del Llobregat i com a punt de referència geogràfica de la seva descripció ²⁹.

²⁸ Torme y Liorí "Misellaneos históricos y políticos sobre la Guerra de Cataluña desde el año 1639". Institut Municipal d'Història.

²⁹ "El llano de Barcelona se considera generalmente limitado por la divisoria que enlaza el cerro de Montjuïc con la montaña de San Pedro Martir, la falda de esta montaña hasta el cerro de Montgat y la costa. Tomando como punto de partida de nuestra descripción el cerro de Montjuïc, debemos notar ante todas las cosas que la situación geográfica de la fortaleza erigida en su parte más culminante está determinada según Mechain y Delambre por la latitud 41° 21' 44" 90 N., la longitud 5° 51' 53" C. del observatorio astronómico de Madrid y la altura de 204,87 metros sobre el nivel del mar". Cerdà, Barcelona.

● Sta. Maria del Port

● Castell del Port

○ Poblat Ibèric

○ Poblat Ibèric
(Situació a l'entorn
de l'estadi)

○ Poblat Ibèric
(segons A.Freixa i V.Moreno)

● Ermita de Sta. Madrona

○ St. Fariol
(penya de St. Fariol)

○ Camí de Sta. Madrona

○ St. Julia

○ St. Fruitós

○ NECRÒPOLIS
JUEVA

● La Torre de Guàlfia

● Ermita de St. Bertran

● Sant Pau

○ emplaçament aproximat
● emplaçament més precís.

0 100 200 N

Plànol 1/10.000 actual amb indicació dels principals camins i edificacions a l'edat mitjana. Per la seva confecció s'ha partit del topogràfic Cerdà i s'han contrastat diferents fonts gràfiques anteriors. La descripció de Francesc Carreras Candi en "Lo Montjuich de Barcelona" ha ajudat a aproximar l'emplaçament de les diferents fites. També s'hi inclou l'emplaçament aproximat de la necròpolis jueva i dels antics poblats ibèrics.

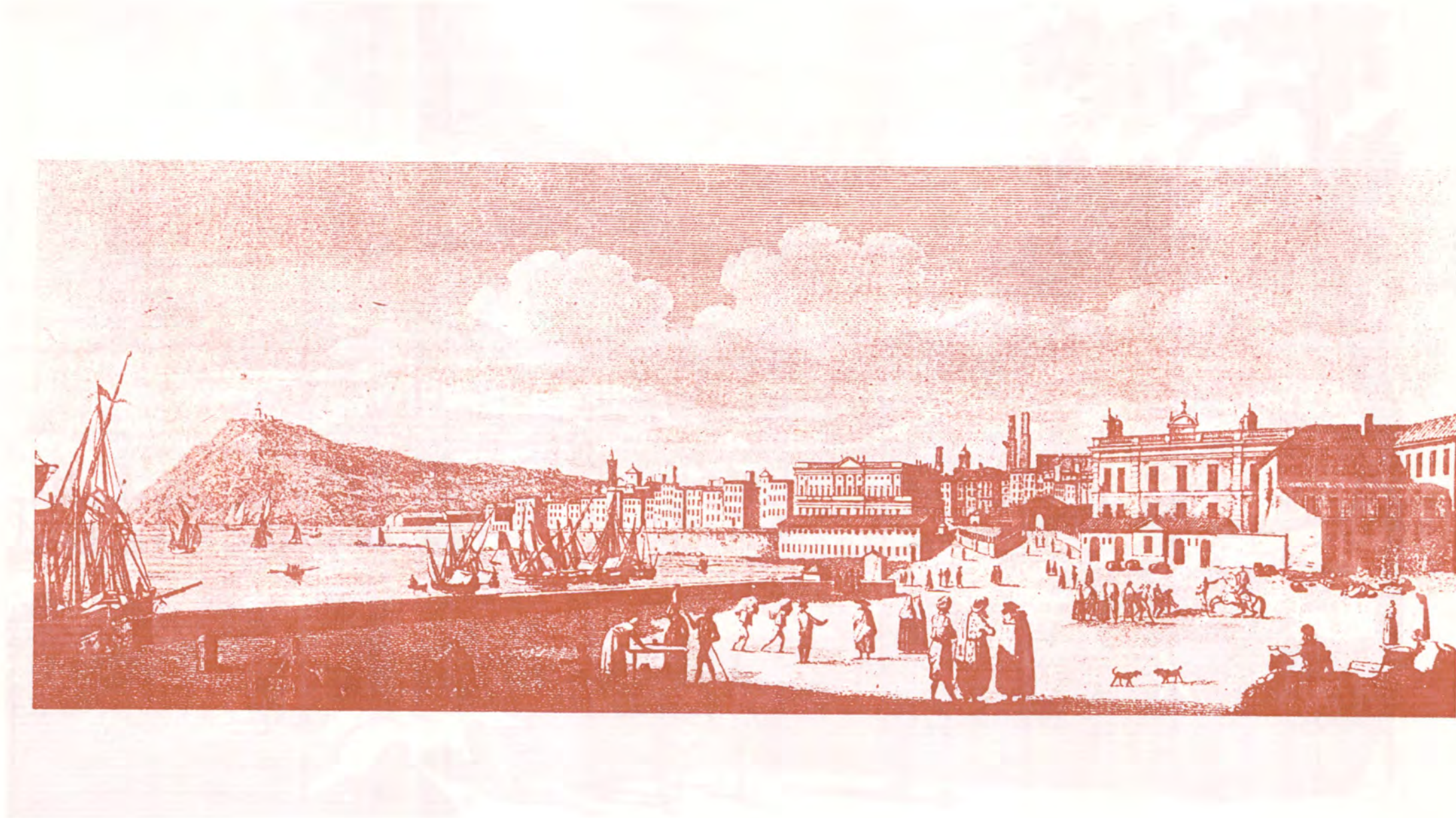
Un dels primers testimonis documentals que ens confirmen les condicions paisatgístiques i panoràmiques de Montjuïc el tenim en el gravat anomenat "Barcelona" de F. Hogenberg i G. Bravn en el que la ciutat de Barcelona apareix dibuixada entre el 1565 i 1570 i en primer terme una parella d'enamorats a Montjuïc des d'on està presa la vista. Al peu de la muntanya i fins la ciutat emmurallada, es dibuixen les hortes de Sant Bertran molt parcel·lades i conreades, amb alguna petita edificació disseminada, fent palesa l'activitat agrícol amb un pagès llaurant amb quatre bous. S'hi poden distingir també alguns arbres fruiters i camins que van de la ciutat a la muntanya, potser per cercar-hi l'esbargiment, l'activitat agrícol o potser el culte, el treball a les pedreres o simplement arribar a la torre de guaita. El mateix gravat ens testifica que hi ha activitat al port, que encara només arriba a l'alçada de les drassanes. Les hortes de Sant Bertran arriben fins a tocar el mar. (Atlas de Barcelona)

Molts gravats antics agafen el punt de vista des de Montjuïc, a mig vessant des de l'entorn de l'antic emplaçament de l'ermita de Sant Julià. Barcelona 1649. (Atlas de Barcelona)

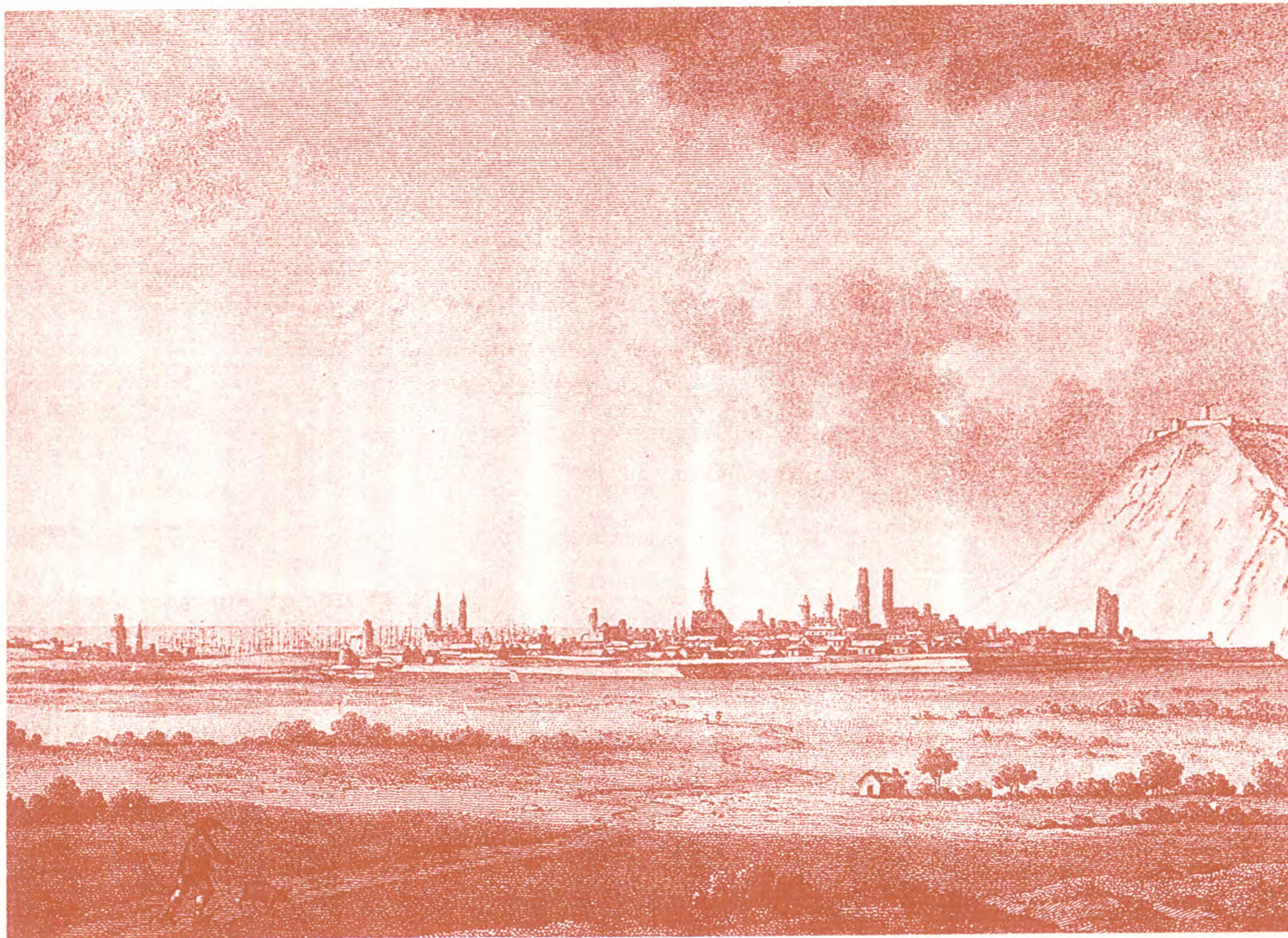
Van der Berge. Barcino. Vista de Barcelona 1700-1705. (Atlas de Barcelona)

1802-1803. Vista d'una part del port presa des de la Barceloneta. Moulinier-Lomieux.

Alexandre de Laborde. "Voyage pittoresque et historique de l'Espagne". Paris 1806-1820. Vol. I. (Atlas de Barcelona)

Aquesta vista mostra l'activitat portuària de principis de segle i es presa des del Passeig de la muralla de mar i el moll. Al fons Montjuïc (Laborde ressalta que la seva presència s'imposa des de tot arreu).

H. Swinburne delint. Watts Sculpt Barcelone (from the land side). 1775. Picturesque tour trough Spain. London 1810. (Atlas de Barcelona)
En el viatge a Espanya Swinburne feu una estada a Barcelona, l'any 1775 i realitzà la present il·lustració presa des del Besòs. Els monuments són certament imaginatius i l'espadat de Montjuïc és exagerat. La situació de la muntanya és inexacta, però la seva presència resulta un element indispensable per a la identificació de Barcelona.